

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

МАГИСТЪРСКИ ФАКУЛТЕТ

Департамент „Дизайн“

ДИЗАЙН НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ В БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА 19 И НАЧАЛОТО НА 20 ВЕК (1878-1944 г.)

Докторант: Биляна Валентинова Стоименова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Научен ръководител:

проф. д-р Борис Сергинов

София, 2017г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на редовно Заседание № от на Съвета на департамент „Дизайн и архитектура“ на Нов български университет.

Научно жури:

.....
.....
.....
.....
.....

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе пред научно жури на от часа в на Нов български университет, бул., гр. София.

I. Обща характеристика на труда

Актуалност на труда

Новата медийна комуникационна система поставя традиционните медии пред предизвикателството да защитят мястото си в обществото. Печатните вестници и списания губят тираж и все повече отстъпват мястото си на онлайн изданията. Идентично е положението и в книжния сектор. Когато се говори за съдбата на българската книга, тя трябва да се свърже със съдбата на българската духовност, с историческата и родовата ни памет, с националното ни самосъзнание и неговото бъдеще. Когато се говори за криза в книжния сектор, трябва да се схваща като опасна предпоставка за криза в грамотността, образоваността и подготвеността на българина за прехода към демокрация и пазарна икономика.

В тази връзка възникват редица въпроси относно причините за спада на интерес към печатните издания, особено към книжния пазар, което не може да бъде обяснено само с масовокомуникационните процеси. Наблюдаващите се тенденции могат да бъдат следствие от цялостното обществено-икономическо и културно развитие на държавата, от несъответствие между търсене и предлагане, от по-високи естетически изисквания за съдържание и дизайн, от неправилно развитие на книжния пазар, в т.ч. ценообразуване, липса на модернизация на библиотеките, от криза в грамотността и образоваността на българина, граничещи с профанизация или от липса на държавна политика за развитие на сектора.

Този труд проследява дизайна на печатните издания от 1878 г. до 1944 г. – период на бързо развитие и усъвършенстване на технологиите в печатането и илюстрирането на издаваните печатни продукти, създаването на мрежа от печатници и свързаните с тяхната дейност писатели, преводачи, учени, издатели, редактори, художници, печатари, книготърговци, библиотекари и филолози. Изследвана е връзката между традицията в оформянето на ръкописните и първите печатни книги с дизайна на печатните издания след Освобождението, както и влиянието на западноевропейските и световни постижения в книгопечатането и печатната медийна индустрия. Извършените проучвания и изводи дават отговор на някои от въпросите, свързани с кризата в книжния сектор и спада в тиража на традиционните медии.

Наред с това през последните години са направени редица изследвания в развитието на медийните изкуства и комуникационните процеси днес и в периода от 1944 до 1989 г., но липсва задълбочена и систематизирана информация за предходните периоди. Този труд запълва тази празнина и е основа за следващи по-конкретни проучвания за развитието и дизайна на печатните издания през втората половина на 20 век и първата четвърт на 21 век.

Предмет и цели на изследването

Предмет на настоящето изследване е дизайнът на печатните издания в България в периода от Освобождението 1878 г. до 1944 г. – книги, вестници, списания, обяви, реклами - дизайнерски решения в оформянето на печатните продукти, които излизат на пазара.

Цели на изследването:

1. Установяване степента на влияние на традиционната украса на славянските и старобългарските ръкописни книги от една страна и на установените тогава европейски стилове в графичното оформяне на корицата, илюстрациите и избора на шрифт от друга страна в оформлението на първите български печатни издания.
2. Проследяване на печатните издания през епохата на Възраждането и връзката между тяхната визия и възрожденските идеи.
3. Проучване на етапите в развитието на шрифтовете през 19 и 20 век в Европа и в България, както и тяхната връзка с естетическите изисквания на времето.
4. Анализ на най-изявените творци през епохата: в книгоиздаването, илюстрацията, карикатурата, журналистиката.
5. Поява и развитие на фотографията като медийна индустрия и изкуство.
6. Изследване на тенденциите в развитието на графичния дизайн в България, причини за прогреса и спадовете на това изкуство, както и дизайна на печатните издания в периодите 1878 – 1944 г.

Методи

За постигане на поставените цели на труда са използвани следните научни методи:

- изследване на образци: на български ръкописни книги по отношение на връзката между съдържание и украса; на старопечатни книги, влияние на установената традиция върху тяхното оформление от една страна и идеите на

епохата от друга; книгоиздаване и печатни медии през Възраждането, след Освобождението и до Първата световна война, както и между двете световни войни до 1944 г.

- критичен анализ и синтез на литературни източници;
- изследване на старопечатен фонд в библиотека;
- сравнителен анализ на печатни издания;
- сравнение и обобщение.

Научните методи са използвани самостоятелно или комплексно в зависимост от конкретните случаи.

Послания

Този труд е адресиран до всеки член на съвременното ни общество. Предназначен е за:

- специалисти, занимаващи се с графичен дизайн, реклама и визуални изкуства, журналисти, художници, илюстратори, издатели, библиотекари;
- студенти по графичен дизайн, визуални изкуства, журналистика, рисуване, книгопечатане, библиотечно дело;
- преподаватели и научни работници в областта на графичния дизайн и визуалните изкуства.
- собственици на печатници и фирми, които извършват печатен дизайн и предпечат на рекламни материали за нуждите на малки и големи фирми, магазини, предприятия, учреждения, ресторанти - плакати, билбордове, календари, каталози, брошури, визитни картички, флаери, менюта за заведения и всичко, което се предлага на пазара.

II. Структура и обем на труда

Трудът е структуриран в девет глави, следващи исторически хронологията в развитието на печата и печатните издания, графичното им оформление и тенденциите в развитието им. Включени са още библиография, обяснителни бележки, приложения, списък на приложенията, публикации и изяви на автора.

Съдържание

- I. Предмет и цели на изследването
- II. Въведение
- III. Традиция в украсата на славянските и старобългарските ръкописни книги
- IV. Началото
 1. Първи български печатни издания (16 – 17 век)
 2. Технология на печатните издания през епохата на Възраждането (18–19 век)
- V. Развитие на печатното дело в края на 19 и началото на 20 век
 1. Полиграфически центрове и издателства
 2. Периодичният печат след Освобождението в съдържателен аспект
 3. Книгоиздаване – художествена, детска и научна литература
- VI. Шрифтът и естетическите изисквания на времето
 1. От пещерните рисунки до първите буквени знаци
 2. Шрифтът и калиграфията до 18 век
 3. Развитие на шрифтовете в Западна Европа през 19 век
 4. Усъвършенстване на шрифтовете в Западна Европа през първата половина на 20 век

5. Шрифът в България през 19 и 20 век

6. Развитие на типографията

VII. Поява и развитие на фотографията като медийна индустрия и изкуство

VIII. Графичен дизайн

1. Художествено оформяне на печатните продукти в периода 1878 - 1900 г.

2. Печатните издания в периода от 1901г. до I световна война

3. Дизайн на печатните издания от края на I световна война до 1944 година

4. Детско-юношески периодичен печат 1871-1944 г.

IX. Заключение

X. Библиография

XI. Обяснителни бележки

XII. Приноси

XIII. Публикации и изяви

XIV. Приложения

1. Към „Развой на шрифтовете в Европа и България“ – образци на шрифтове и имена на шрифтописци

2. Към „Естетика в украсата на славянските и старобългарските ръкописни книги“: репродукции, фотокопия, факсимилета и описания на страници и корици от старобългарски ръкописни книги

3. Към „Началото“ – Фотокопия на печатни издания в периода 16-17 век и през Възраждането (18-19 век)

4. Към „Дизайн на печатните издания в края на 19 и първата половина на 20 век (1878 -1944 г.): фотокопия на печатни издания – книги, учебници, вестници, снимки на писатели, поети, издатели и художници илюстратори

5. Списък на илюстрациите

Обем

Брой страници – 180

Брой фигури – 109

Брой библиографски източници – 55

Брой думи – 45 977

III. Кратко изложение на труда

1. Въведение

Графичният дизайн представлява една сравнително нова област в еволюцията на общото развитие на изкуствата и включва в себе си задълбочени познания за композиция и форма, цвят, цветни гами и видове специализирани палитри, използвани и стандартизирани в съвременните графични програми. Художественните познания и наличието на чувство за естетика у графичния дизайнер също допринасят за изработката на добър продукт на графичния дизайн и за доброто възприемане на посланието.

Този труд обръща поглед назад във времето, когато се появяват първите български печатни издания, за да даде информация за външния им облик, влиянието на нашата и на европейската традиция в графичното им оформление, тенденции в развитието на илюстрацията, шрифта, карикатурата, фотографията, типографията и пряката им връзка с идеите на историческото време, развитието на българската държава през периода от Освобождението до 1944 година, световните тенденции в развитието на дизайна и на книгопечатането.

2. Традиции в украсата на славянските и старобългарските ръкописни книги

Книжната украса в България се появява успоредно с българската книга и споделя нейната съдба. Тежките и неспогодни условия, при които в повечето време се развива ръкописната книга у нас, не позволяват в своята украса тя да достигне до висините на книжната украса на други народи.¹

Българската книга започва своето развитие под влияние на гръко-византийската книжнина и култура и при покровителството на просветни и културни държавни дейци, каквито са царете Борис и Симеон. Тези фактори съпътстват развитието на българската книга и на нейната украса и през следващите векове.

Най-старите запазени български ръкописни книги датират от X – XI век и са богослужебни – евангелия, апостоли и псалтири. Това са побългарени текстове, които донасят от гръко-византийската църква и култура и своята форма и украса. Формата им е пергаментният кодекс. По това време не само в България, а и в цяла Европа се е писало на пергамент и кодексът е единствената форма на книгата. Свитъци са използвани само за издаване на царски грамоти. Запазените книги, доколкото може да се съди по езикови и други белези, са създадени както в източните, така и в западните предели на Първата българска държава. Преслав и други центрове, а по-късно и Търново са местата, където се заражда и развива българската книжна украса.

Красотата на книгата се изгражда не само от специалните орнаменти, но включва като предпоставка и оформянето на цялата книга. На първо място това се отнася до

¹ Маньо Стоянов „Украса на славянските ръкописи в България“, изд. Български художник 1973 г., стр. 7-45

добре оформената и изпълнена страница, върху която се нанасят специалните орнаменти.

Страницата е съчетание на бяло поле с черно изписан текст. Черно-белият контраст на ръкописната страница се нарушава от червенослова – изписването на отделни букви или цели редове с червена багра, обикновено киновар.² Червенословът е налице в почти всички български ръкописи. В някои се срещат текстове и в други цветове, така че страницата от двуцветна (черно – бяла) става многоцветна.

Красотата на страницата се постига и чрез правилно поставяне на текстовото поле, т.е. спазване на обичайната формула за съотношението между него и големината на листа. За естетичното оформяне на страницата изключително голямо значение има шрифтът. Най-старите български книги са писани с двете български азбуки – глаголицата и кирилицата.

Основните орнаменти на книжната страница са началката и заставката. Началката е уголемената, украсена и обикновено оцветена първа буква от текста на отделно четиво, песен и молитва. Тя се изписва на полето или се връзва наполовина или изцяло в текста, като според големината си заема два и повече реда. Чрез ярко отличаващото се от другите букви изписване, тя акцентира графически няколко точки на страницата и така съсредоточава вниманието на читателя върху началото на отделните песни или молитви, на които е разделен всеки богослужебен текст.

Заставката е вторият основен орнамент в украсата на българската ръкописна книга. Тя е орнаментът на първата и на всяка друга страница, където започва отделна част на книгата

² Киновар 1. В геологията – минерал с яркочервен цвят и силен блясък – живачен сулфат; цинобарит.

2. Боя, употребявана в живописата, получена от този минерал – цинобър. Тълковен речник 1976 г. София, изд. „Наука и изкуство“, стр. 334

(евангелие, послание, литургия, поучение и др.). Задачата ѝ е да въведе читателя в цялата книга или в отделна нейна част. Основен градивен елемент на заставката е лентата, от която се изгражда цяла композиция от различни мотиви на цялата ширина на страницата, като най-често това е сложно изградена плетеница.

В Зографското евангелие това е правоъгълник, а в Добрейшовото евангелие заставката е п-образна. (Фиг.1)

В началото на предговори, съдържания или таблици се използват по-скромни заставки, състоящи се от две усукани ленти или една вълнообразна линия, допълнена обикновено от тирета и точки, които се поставят и по средата на страницата за разделяне на едно четиво от друго. Това са т.нар. винетки – начални и разделителни или крайни, с които завършва текстът на книгата (примери в Савината книга, Хилендарските листа).

През 13 и 14 век българската книжнина преживява отново епоха на разцвет, а заедно с нея и българската книжна украса се развива и издига на по-голяма висота. Главен център на културния и книжовния ни живот е столицата Търново и околните манастири. Други средища от тази епоха са манастирите Драгалевският, Рилският, от светогорските – Зограф и Хилендар.

Началката и заставката и сега са основните орнаментални средства, които се прилагат навред, но вече се явяват и нови мотиви – животинската фигура, цяла или в детайли. Това е т. нар. тератологичен (зверинен) стил, който намира широко приложение в българската книжна украса и от България е пренесен в съседните страни. Най-често със змийска глава, една или повече, завършват основните ленти на буквата (Томичевия и Радомирския псалтир). В едни случаи буквения скелет е изграден от тялото на животното и основните греди на буквата само го докосват или се свързват

с него чрез ленти. В други случаи тялото на животното очертава буквата, като части от него – крака, опашка, крила се удължават и се украсяват с клонки, цветчета.

През 13 век усложнено развитие бележи и заставката. Обикновено тя е продълговата правоъгълна композиция, изградена от ленти, извити в окръжности и спирали и допълнени с трилистници, палмети, сърца и др. Заставката се среща и в други форми: квадрат, п-образен вид, пирамида. Животинският образ се явява и тука. В началната п-образна заставка на Болонския псалтир стоят две птици, гърбом една срещу друга, преплетени от много ленти. В Томическия псалтир птиците са една срещу друга, а между тях има обърната ваза. В началната заставка на същия псалтир в празното поле на очертаната от пищно украсени пояси композиция е изобразен седнал на стол цар Давид с книга в ръка. Това е миниатюра – ново орнаментално средство не само в заставката, но въобще в украсата на старобългарската книга. Освен изобразение на едно лице миниатюрата може да бъде композиция от повече човешки фигури и други предмети, т.е. да представя сцена (събитие). Със строежа си от повече и по-разнородни елементи, при това по-голяма от заставката, миниатюрата предлага по-големи декоративни възможности. Наред с това има и друга задача – свързва орнамента със съдържанието на книгата, онагледява и илюстрира текста. Цар Давид е автор на псалтира и изобразяването му в началото на книгата подчертава връзката на текста (съдържанието) с автора.

Така от заставката и началката се изгражда лицето на първата страница като комплексен орнамент, който, изработен в стилово единство, представя достойно началото на книгата. От него произлиза титулната страница на днешните печатни книги.

Като декоративен елемент се използва и фронтиспис – образ на евангелист, нарисуван на отделна страница, а не в заставката. Например в Добрейшовото евангелие са запазени два такива образа – на евангелистите Лука и Йоан, като при Йоан е изписан и образът на поп Добрейшо, който вероятно е и самият илюстратор. Образите и в двете миниатюри са обкръжени от сложно изписани рамки и декоративни елементи.

След падането на България под османско владичество в края на 14 век българската книжовна украса не спира напълно, а се изнася в чужбина, главно в Румъния. При крайно неблагоприятни условия продължава работата и в някои манастири – Рилският манастир на първо място, Слепенският манастир Св. Иван Предтеча до Битоля. Българската книгописна традиция се пази през 15 век, както и през следващите векове старателно и в светогорските манастири Зограф, Хилендар и на други места.

През 15 век се налага нов писмен материал – хартията, която измества пергаментата. У нас се е използвала само вносна хартия, отначало италианска, внасяна през Дубровник и Цариград, по-късно немска, а през 18 век и руска. Белият хартиен лист е удобна основа за изготвяне на красива писмена страница. През този век продължават да се прилагат орнаментални средства от предишните векове, главно началката и заставката, но т.нар. зверинен стил запада. Животинските елементи при началката са заменени от други елементи – тирета, запетайки, листовидни извивки, цветчета, палмети³ и др., заети от растителния свят.

³ Палмети (мн. ч. палмет) – форма на корона на овощни или декоративни дървета във вид на ветрило или разтворена длан (като палмово листо), Тълковен речник 1976 г., София, изд. „Изкуство и култура“, стр.

Художникът график Кръстьо Граматик съчетава своите началки с така изящно изписани цветчета, че те могат да бъдат смело причислени към шедьоврите на графиката у нас. Изобщо ползването на растителни мотиви и изображения на цветя в книжната украса през 16 и 17 век е голямо и разнообразно.

Миниатюрата също се прилага и развива. Тенденцията за илюстриране на съдържанието през 17 и 18 век се засилва все повече. Най-ярко е изразена тя в дамаскинската книжнина. Дамаскините са сборници с проповеди, жития и разкази. Вместо големите и тържесвени заставки с миниатюри и фронтописни образи на евангелистите пред началото на всяко слово стои скромна винетка от две-три преплетени или усукани ленти. В медальоните на тези даманстински заставки се изобразяват светците, за които се говори в словата – Христос, Богородица, архангел Михаил, апостол Павел и др.

През 18 век печатните книги изместват ръкописните, а с това започва да запада и книгоукрасителната школовка. Между последните представители на ръкописната книжна украса е Софроний Врачански, още повече, че той и като родоначалник на печатната българска книга е звеното между едната и другата. В своите ръкописни книги, най-вече в преписа на Паисиевата история от 1765 година, той се изявява и като човек с усет за красиво изписана и украсена книга. Той пише на правилен и красив полуустав, а преписът е украсен с великолепно изработени винетки – низове от красиви цветчета или лъкатушни линии; не липсват и красиво украсени началки.

Софроний Врачански и поп Пунчо от село Мокреш, Ломско, се отличават от останалите дамаскинари и по това, че и двамата изписват в книгите си и себе си, създават първите автопортрети през робството, което говори за самочувствието

на създателите им като книжовници и художници, като личности. Те са и показателни за развитието на българската книжна украса. Започнала с изписване на неестествени и чудновати букви-зверове, тя минава през буквата, съчетана с живи цветя и човешко лице, и стига до подчертана изява на автопортрета.

През 16 и 17 век се появяват първите печатни издания, които излизат в печатници извън пределите на България. Успоредно с тях и независимо от тях още няколко века продължават да се създават, преписват и украсяват и ръкописни книги, главно в манастирите.

Направеното изследване на етапите в развитието на българската книжна украса в периода от 10 век до 18 век, както и работата на известни книжовници и преписвачи, ми дава основание да направя извода, че в продължение на осем века и благодарение на труда на стотици книжовници, дамаскинари и художници в България се създава и утвърждава специфичен стил в изписването и украсяването на ръкописните книги, който макар и повлиян в самото си начало от гръцката книжнина, създава своя специфика и самобитност.

Изградената и развита традиция в естетиката на българската ръкописна книга оказва силно влияние на първите наши печатни книжни издания, тъй като значителна част от издателите са се учили в манастирите и добре познават както различните шрифтове, така и техниката на илюстриране и украса, в т.ч. църковния канон, а и потребностите от поясняване на съдържанието.

3. Началото

Първи български печатни издания (16-17 век)

През периода 16-17 век българите в чужбина започват да отпечатват книги, които представляват интерес не само като графично оформяне и шрифт, а също и заради илюстративния материал, техническите и езиковите нововъведения, които се правят в някои от тях. Тези книги са главно с религиозно съдържание.

Един от първите българи, отпечатали книги в Румъния, е свещеник Макарий. В 1508 г. излиза книгата „Служебник“, в 1510 г. книгата „Осмогласник“ и в 1512 г. книгата „Четвороевангелие“. (Фиг.2)

И трите книги са отпечатани на среднобългарски език, шрифтът наподобява литургическия устав на търновските ръкописни книги от времето на Патриарх Евтимий. Текстът е отпечатан с черно мастило, а заглавните текстове, заставки, винетки и инициали с червено. Номерацията на страниците е с букви от азбуката, а съотношението на белите полета в страницата е 3:4:7:8, при което за текста е останало само 1/3 от полето на страницата. Предполага се, че книгите са отпечатани в някой от манастирите край гр. Търговище в Румъния, където по това време е имало вече българска печатница.

Друг българин, който оставя по-ярка следа в историята на нашето книгопечатане, е Яков Крайков. През 1566 г. той отпечатва във Венеция първата си книга „Часослов“ с двуцветен печат и 31 гравюри. Книгата е малък формат с 286 листа. Нейните особени белези се състоят в това, че всяка статия се оглавява от заставка с орнаментирана плетеница, а където завършва текстът, полето е запълнено с малка гравюра на дърво, изобразяваща религиозни сцени, свързани със съдържанието на текста. (Фиг.3)

Богатият илюстративен материал в „Часослов“ скоро става подръчен албум на славянските зографи и печатари. През 1569 година Яков Крайков отпечатва „Псалтир“ — 274 листа. Придобил опит в книгопечатането, през 1570 година той издава и отпечатва голяма книга — „Молитвеник“, съдържаща 281 листа, а през 1572 година — книгата „Различни потреби“.

Книгите му — с двуцветен печат, изготвени с изключителен вкус и майсторство, представляват ценни паметници на ранното българско книгопечатно изкуство. Те справедливо се сочат за най-съвършени и художествени сред всички съвременни църковно-славянски издания.

Технически и езикови нововъведения:

- сваля стари думи, прави нововъведения в езика;
- премахма съкращения на думи в името на говоримия средовековен език;
- за пръв път в славянските книги пренася думите на срички от един на друг ред;
- въвежда еднаквата разредка между думите;
- точката и запетаята в неговите издания вече имат своето граматично значение.

В книгата си „Яков Крайков“, издадена през 1980 г., Петър Атанасов пише, че в историята на печатното дело в България Яков Крайков остава известен като издател, печатар, илюстратор, гравьор, художник, шрифтолеец и книжовник.

През 1651 г. Филип Станиславов издава в Рим сборник във форма на свитък, удобен за носене, с името „Абагар“ – молитви и оригинални текстове. Написана е на новобългарски език, набрана е с красив шрифт — кирилица. Тя е считана от академик Александър Теодоров-Балан за първа българска печатна книга. (Фиг.4)

Книгата е издадена на пет големи листа с ширина 44.5 см и височина 33.5 см. Хартията е италианска, тънка, но груба. В долната си част листовите са номерирани с кирилски буквени цифри. Върху всеки лист текстът е отпечатан на четири тесни колони, като всяка от тях е обградена с рамка от орнаменти, така че, ако колоните се изрежат и наредят последователно, да се получи лента, дълга около 5 метра и 80 см. Има и илюстрации - ксилографюри с изображения на светци. Книгата е украсена с девет гравюри, рязани на дърво, на които са изобразени различни светии. Те носят изчистената и стилизирана форма на италианската гравюра.

Технология на печатните издания през Възраждането (18-19 век)

Най-общо може да се направи следната условна класификация – през епохата на Възраждането печатните издания се разделят на няколко групи:

- Книги с религиозно съдържание;
- Учебници, речници и енциклопедии;
- Вестници и списания;
- Сборници с фолклорни творби, които извеждат на светло народното творчество, създавано векове наред, но съществуващо в устна форма;
- Художествени творби на възрожденски писатели и поети.

Най-богата е сбирката от български старопечатни книги и възрожденски периодични издания в периода 1806-1878 г. Тя включва около 1700 заглавия. Важно значение за развитието на възрожденската книжнина изиграва започналото през първата половина на XIX век формиране и утвърждаване на единен национален книжовен език.

Първата илюстрирана печатна книга — „Стематография“, дело на Христофор Жефарович, излиза във Виена в края на 1741 год. и съдържа изображенията на 56 гербове на държави, области и градове. Интерес представлява гравюрата портрет на цар Стефан Душан като рицар с корона и шлем в компанията на Минерва и Хронос, както и образите на политически и духовни дейци, изработени на медна гравюра, от които 16 картини на цяла страница, рисувани и гравирани от автора. Текстът в книгата играе второстепенна роля, служи за поясняване на илюстрациите. В книгата е изобразен царският герб на България и княжеските гербове на Мизия, Тракия, Македония и др. Гербът на България представлява изправен, обърнат надясно, въоръжен и коронован златен лъв на червено поле върху испански щит с царска корона над него. (Фиг.5)

Под всеки герб е написано четиристишие – стихотворна възхвала, но в нея се съдържа и текст за историческата съдба на държавата или областта, на която принадлежи гербът. След гербовете следват обяснителни текстове за тях и условно изображение на цветовете им.

През втората половина на XVIII в. в нашата страна се появяват и първите признаци на нашето литературно възраждане. Начело на това възраждане като първа значителна творба е трудът на Паисий Хилендарски „История славянобългарска“. Друг известен автор е Софроний Врачански от Котел. Той написва своето произведение „Житие и страдание грешного Софрония“ (Кириакодромион) или „Неделник“ и го отпечатва в Румъния през 1806 год. И понеже книгата е написана на чист български език и е предназначена за българите, нашият народ я счита за родоначалник на българското книгоиздаване. (Фиг.6)

„Неделник” представлява сборник от 94 неделни и празнични проповеди и поучителни слова. Първата новобългарска печатна книга съдържа 265 номерирани листове. В началото има шест, а в края един номериран лист. На гърба на заглавната страница е поместено изображение на Св. евангелист Йоан Богослов в цял ръст. Следват оглавленията, предисловието и изображението на Исус Христос, обиколен от апостоли и слушатели от народа. В празните места след края на някои слова са поместени орнаменти, в които е вмъкнат инициала или цялото име на Софроний, кръстове и други графични елементи. На последния лист е послеслова на Софроний и печатарите.

Външното оформление на „Неделник” от С. Врачански е тясно свързано с предназначението на книгата и поради това запазва до известна степен старата българска традиция със своята сложна орнаментика, в която присъства образа на Христос, както и други библейски образи. Всичко това, заедно с текста, е затворено в очертанието на правоъгълник / често пъти – в правоъгълници / и придава строг завършен вид на всяка страница.

Друга забележителна книга на Българското възраждане е "Буквар с различни поучения" или "Рибен буквар" с автор Петър Берон. Издаден е през 1824 г. в Брашов. Тя е и първата учебна книга у нас, само 140 страници, малък формат. Букварът се състои от предговор, осем дяла и обръщение към сънародниците. Същинският буквар е представен в първия дял, в който е поместена черковнославянската азбука с 42 букви в три различни шрифта: голям, малък и среден. В края на буквара са поместени върху три листа 12 изображения на животни, което сочи, че авторът е първият привърженик на идеята за нагледно обучение. Тези илюстрации са били нещо ново и необичайно. Затова именно рисунките на кита и

делфина са дали повод този буквар да се нарече “рибен”. (Фиг.7)

Макар че има енциклопедичен характер, първият български учебник поставя основите на една традиция в издаването на учебна литература, а именно вмъкването на илюстрации към съдържанието за неговото онагледяване – традиция, която се спазва и до днес.

През 40-те години на XIX в. се поставя началото и на българския периодичен печат. Първите стъпки са направени от Константин Фотинов със списание „Любословие“, издадено през 1842 г. в гр. Смирна (дн. Измир), както и от Иван Богоров с вестник „Български орел“ (1846). Общо до Освобождението броят на българските вестници и списания достига над 90. В годините след Кримската война периодиката се разнообразява, появяват се специализирани издания за просвета, наука, политика, търговия и занаяти. Подобрява се външното оформление, нараства общественият интерес към пресата.

Списанието на К. Фотинов „Любословие“ предлага разнообразна, актуална за съвремието си информация из различни области на живота. Публикувани са анекдоти и кратки частни съобщения и обяви. Списанието излиза в две коли от по осем страници на църковнославянски в печатницата на А. Дамянов. “Любословие” престава да излиза през 1846. Основен фактор за прекъсване и на това издание представлява необразоваността на българското население. (Фиг. 8)

Такава е съдбата и на първия български вестник „Български орел“, редактиран и списван от д-р Ив. Богоров, който се печата в Лайпциг. (Фиг. 9)

Друг голям публицист в този период е Христо Ботев. Вестниците му носят в себе си идеите на Възраждането, на национално-освободителното движение, на просвещението.

Така че не графичното оформяне, а по-скоро съдържанието е доминанта в творческите търсения на издателите. На страниците се поместват новини, оформени в различен тип статии, често придружени с илюстрации и снимки. Силно впечатление правят фейлетоните, хумористичните творби и карикатурите.

Мото на вестника „Дума на българските емигранти“ е „Истината е свята, свободата е мила“. Наименованието на вестника е оформено на три реда, като „ДУМА“ заема централно място и се възприема като заглавие, а „на“ и „българските емигранти“ поради дребния шрифт и по-долното разположение се възприема като уточнение. Активен сътрудник на някои от редактираните от Христо Ботев вестници е полският художник и революционер Хенрих Дембицки - създател на българската политическа карикатура. През 1869-1870 г. прави илюстрации за в. "Тъпан", а през 1873 г. илюстрира в. "Будилник".

След Освобождението не се забелязва особен стремеж към подобряване на художественото качество на изданията. Преобладават еднообразни шрифтови решения, рядко се издават и разпространяват книги с твърда подвързия, намесата на художници при създаване външния облик на изданията е случайна, при това тяхната специализация е живописиста, а не графичната. Рядко се илюстрират художествени произведения. Преобладаващият стил в графика и в живописа е *сецесион*.⁴ Развитие получава орнаментиката върху титулните страници (заставки, рамки, винетки) с ясно изразен стил сецесион. Изборът на наборни шрифтове е силно ограничен, разчита се на внос на *литери* извън границите на страната и те в повечето

⁴ Сецесион - стил в изкуството от втората половина на 19 в. Залегнал както в илюстрацията, така и в архитектурата и характерен с декоративните си елементи - разгърнати розетки и спирали, наситени с флорални мотиви.

случаи са повлияни също от сецесиона. Оказва се, че този стил е преживян пълноценно от българското общество. Едновременно с това се развива и съвременният изискан език на книжовната графика, търсят се графични изразни средства за реалистично изобразяване на сюжетите.

Проследих печатните издания през епохата на Възраждането и извърших проучвания и анализ, въз основа на които се налагат няколко извода.

На първо място може да се каже, че печатарската и издателската дейност се развиват и усъвършенстват, придобивайки по-голяма обхватност в процеса на подготовка и създаване на печатните издания. Правят се първите крачки за полиграфическо и художествено оформяне на издателската продукция.

На второ място ясно личи, че издателската дейност непрекъснато се разширява и разнообразява в тематично и жанрово отношение. Самата книга придобива нов вид, допълва се с илюстрации, справочен апарат, формират се изисквания към превода, стила и езика на публикациите. Вестниците и списанията имат конкретна програма, свързана с просветителска или революционна насоченост, появява се политическата карикатура, илюстрират се календари, усъвършенстват се литографиите с историческа тематика.

На трето място се налага изводът, че българският издател най-често е автор на книгата или вестника, печатар и разпространител.

Всичките тези процеси са тясно свързани с национално-освободителните борби на българския народ за свобода и независимост, както и за самостоятелна българска църква. Огромно влияние оказват и други

тенденции в развитието на европейските народи през 18 и 19 век.

4. Развитие на печатното дело в края на 19 и началото на 20 век

Възможност за нормално развитие на полиграфическата дейност в България се открива едва след Освобождението. Пионери в това дело са печатарите емигранти, нашите книжовници и революционни дейци от Румъния, Цариград и Виена. Един от първите, който пренася своята печатница заедно с преминаването на руските войски през Дунава, е Димитър Паничков. Той пренася печатницата си в Свищов, където поема отпечатването на вестниците „Народ“, „Хъш“, „Хитър Петър“ и друга книжна продукция, необходима за току-що освободената ни Родина.

Втората печатница, открита в освободените райони на страната, е печатницата на Спас Попов в Русе. Печатарите постепенно разширяват дейността си, като създават книгоvezници и книжарници.

Любен Каравелов успява да пренесе печатницата си през Дунав и със съдружника си я разклонява в Русе и във Велико Търново.

Първ от другата страна на Балкана, в Пловдив, Христо Г. Данов открива печатница и издава вестник “Марица”, а д-р Иван Богоров - първото основано у нас след Освобождението списание “Чисто българска наковалня за сладкодумство”.

Сред градовете най-много периодични издания има в София – 4940 (от тях 465 са единични листове) - т.е. близо половината от пресата ни между 1878 и 1944 г., което е свързано с появата на партийния печат. В този период вестници започват да излизав във всички градове и села на страната.

Периодичните издания в съдържателен аспект се простират в различни области на знанието. Най-значителен е броят им в областта на обществените науки – 332 заглавия и в сферата на политиката – 128.

Книгоиздаването в България, което след Освобождението преживява своята модернизация, създава духовната основа за бързото съзряване на националния дух и характер, за ускореното развитие на образованието и културата, позволяващо нашите литературни постижения да се сравняват с най-добрите европейски образци.

За развитие на книгопечатането и утвърждаването на някои големи имена в българската литература допринася дейността на издателства като „Хемус“, „Везни“- гр. Стара Загора, Христо Г. Данов в Пловдив. Издават се предимно учебници, учебни помагала, географски карти и преводна литература.

От 1891 до 1950 г. излиза „Списание на Българска академия на науките“, както и други сборници, летописи и известия.

В този раздел проследих развитието на печатното дело в края на 19 век и първата половина на 20 век, като изследвах възникналите полиграфически центрове и издателства, както и тяхната дейност. В тази връзка се налага изводът, че след Освобождението издателства и печатници никнат почти в цялата страна, което свързвам с развитието на образователното дело, възникналите вече светски училища и читалища, което повишава процента на грамотните българи, желаещи да бъдат информирани за всичко, което се случва в Нова България. Книжовници и просветители засилват своята дейност на образователния и културния фронт, поставяйки си задачата бързо да се

преодолее общественно-икономическата и културната изостаналост на българите.

В същото време се наблюдава едно друго явление, а именно съсредоточаването на периодичния ни печат в София, като столица и институционален център, както и в големите български градове – Пловдив, Варна, Русе, Свищов, Гърново, Бургас.

Съсредоточаването на периодичния ни печат в София се ускорява и от още един друг тип централизация, свързана с териториалното покритие при разпространението на пресата. Вестниците “на новината”, възхождащи в България от началото на ХХ век, се скупчват предимно около институционалния връх, главен източник на новини. Развитие бележи и книжният пазар. Появяват се както евтини издания – художествена литература, т.н. „булевардна литература“, така и луксозни книги с изящни подвързии, отпечатани на качествена хартия и богато илюстрирани.

По отношение на дизайна на излизациите в началото на 20 век печатни издания личи стремеж към нововъведения както по отношение на списването, така и на използваната типография, разнообразяване на страниците с илюстрации, фотографии, изнасяне на най-важните новини в карета, публикуване на карикатури, издаване на приложения с художествени четива, рецепти и реклами. Силно е влиянието на западната преса и американските издания, препечатки от които могат да се видят и в нашата периодика. Не е случайно, че вестник „Мир“ (1894-1944) става известен като българския в., „Таймс“. Възвръщането на България в семейството на европейските държави дава тласък в цялостното развитие на страната, в т.ч. и върху визията на книжната ни продукция, нейното качество и разнообразие.

5. Шрифтът и естетическите изисквания на времето

Проследявайки развитието на шрифта като обществено явление и като изкуство с най-широко приложение през вековете, искам да се спра на няколко имена, чиито изобретения и постижения са тясно свързани със съвременното книгопечатане и усъвършестването на ръкописните и печатните шрифтове.

На първо място това е Йоханес Гутенберг. Изобретеният от него машинен печат с подвижен набор поставя началото на революция в печатането и често е определяно като едно от най-важните събития на Новото време. Изобретението му оказва силно влияние върху развитието на Ренесанса, Реформацията и Научната революция. Гутенберг за пръв път в Европа използва подвижен набор за печатане около 1439 година и пръв в света конструира механично задвижвана печатна преса. Сред многобройните му приноси към печатането са създаването на технология за масово производство на елементи за подвижен набор, използването на мастило на маслена основа и въвеждането на дървена печатна преса, подобна на винтовите преси, използвани в земеделието по това време. Но най-значимото му изобретение е съчетаването на тези елементи в практична система, която дава възможност за масово производство на печатни книги и която се оказва икономически изгодна както за печатарите, така и за читателите. Най-представителната му работа, Гутенберговата Библия, е високо оценявана за нейните естетически и технически качества. (Фиг. 10)

Най-известният съвременен оформител на наборни шрифтове и теоретик на шрифта е *Херман Цанф* от Нюрнберг. Напуска родния си град и постъпва в шрифтоливната Щемпел

във Франкфурт. Там научава тънкостите на създаване на наборни шрифтове и гравирването им.

Шрифтовите творби на Цапф са многобройни и разнообразни. Той оформя книги, прави проекти за корици, създава нови наборни шрифтове: *Палатино*, *Микеланджело*, *Систина*, *Сафир*, *Виртуоза*, *Оптима* и други, които придобиват световна известност и разпространение по целия свят. Освен артистичност, ритъм и красота, буквите на Цапф носят нова шрифтова стойност. Херман Цапф е новатор. Той работи в областта на книжното оформяне и се бори да се възроди естетическата традиция. (Фиг.11)

Един от най-големите майстори на свободното писане на шрифтови образци е *Олдржих Менхарт*, роден през 1898 г. Творчеството му е оригинално, смело и новаторско. Той пръв дава на чехословашките писани и наборни шрифтове артистичен дух и ги прави световно значими. Менхарт заема творчески заряд от традицията на чешкия барок и придава на буквите си класически характер. Създава няколко наборни шрифта: *Менхартова антиква*, *Менхарт роумън*, *Манускрипт*, *Фигурал*, *Чешка унциала*, *Парламент*, *Монумент*, *Азбука*.

В България след Освобождението 1878 г. уредените печатници използват европейски и руски шрифтове. Кирилските църковнославянски форми са изоставени. По кориците на книгите се явяват модните през 19 век шрифтове – нормална и тлъста класицистична антиква, ежиптиен, италиен, тосканки и други видове букви. Всички тези шрифтове са разработени за кирилската азбука в най-различни пропорции – нормални, широки, тесни и украсителни варианти. Някои от тях са много художествено оформени.

През периода 1900 -1920 г. в оформлението и илюстрирането на книги, плакати и други приложни работи

навлизат художници като Никола Петров, Александър Божинов, Петър Морозов, Харалампи Тачев и др. Формите на шрифта са под влияние на модния по това време Сецесион. Те са тежки, измислени и тромави и не се свързват с останалите графични елементи.

Николай Райнов през 1925 г. издава книгата „Орнамент и букви”, в която показва богатството на стари кирилски шрифтови форми, които прерисувал от събраните в Пловдивската народна библиотека стари ръкописни книги. Тази книга внася порядък в оформянето на буквите и показва истинските, майсторските и с вкус направени форми на кирилицата. Николай Райнов илюстрира и оформя корици на книги.

След 30-те години, когато приложната графика завоюва здрав терен и се обособява като самостоятелен жанр, в произведенията на художниците проличават първите опити да се развие художествената стойност на буквата.

В творчеството на Александър Жендов шрифтът е постоянен спътник – етикети, плакати, корици, диплянки, рубрики във вестници. Интересното за Жендов е, че той употребява шрифтови форми, дошли по рационален начин, изпълнени с помощта на линията и пергела, студени и тържествени, но с добър вкус, наред с форми, които той извежда от писането с перо – раздвижени и логични. След 1931 г. Жендов допринася много за развитието на шрифтовото изкуство в България.

Стоян Сотиров завършва Художествената академия през 1924 г. и се проявява като живописец-новатор. Освен живопис работи илюстрации и приложна графика, оформя книги, плакати, пощенски марки и др. Разработва няколко гротескови шрифтови форми, стабилни и приятно пропорционални.

Николай Шмиргела завършва Художествената академия – отдел скулптура. Използва графиката и шрифта като сътрудник в партийните вестници. Изрязва на линолеум или липова дъска съответни рисунки и текст, които отпечатва.

Първ Борис Ангелушев след завръщането си от Германия през 1935 година, застъпва становището „шрифтът е изкуство” и показва на практика чрез многобройни корици (изд. „Хемус”), заглавки в различни списания и други творби голямото значение на шрифта в цялостното изграждане на графичната и приложната творба. Така Ангелушев издига шрифта като първостепенен графичен фактор при оформянето на книги, плакати, етикети, марки и други. Художникът борави с най-много видове шрифтове, като на всеки придава отпечатъка на преживяването на естета. Той прави отпечатването на всеки брой на вестник „Литературен фронт” образец на шрифтовото изкуство.

Един от нашите отлични шрифтооформители, който се развива самостоятелно, е Васил Бараков, който дълги години работи в Пловдивския театър, където покрай декорите и живописиста прави великолепни рекламни театрални шрифтови платна, които за съжаление не са запазени.

Изследваните етапи в развитието на шрифтовете в Западна Европа и България през 19 и 20 век ми дават основание да направя следните изводи:

1. *Изобретението на германския златар и печатар Йоханес Гутенберг (около 1439 г.) - машинен печат с подвижен набор - поставя началото на революция в печатането и с право се определя като едно от най-важните събития на Новото време.*

2. *Възникването, формирането и налагането на*

различни шрифтове през 19 и началото на 20 век в Европа е тясно свързано с техническия напредък и нововъведенията в типографията.

3. Първата световна война спира развитието на шрифтовете, но от 1920 година авторите на шрифтове активират своята работа като търсят нови форми или се връщат към старите, като им придават ново звучене.

4. След Освобождението българският шрифт започва своето възраждане. Развиват се нови шрифтове, следващи българските традиции от 14 век, изследват се графичните особености на българските букви, създават се нови тенденции в типографията на базата на българския опит, а не на руския. Така през 20-те и 30-те години на 20 век се оформят така наречените български шрифтове. Принос за това имат редица български художници – шрифтописци като Васил Захариев, Георги Атанасов, Александър Жендов, Борис Ангелушев и много други.

В тази глава проучих също един от най-важните дялове на графичния дизайн – типографията, видовете шрифтове, предпечатната подготовка, мястото на илюстрацията на страницата, както и видовете печат. Подредих етапите в оформлението на дадено издание: **избор на формат**, който зависи от типа на изданието; **обем**, който се определя от количеството текст и илюстрациите към него; **тираж**, който зависи от предназначението на изданието; **наборни и бели полета, шрифт, кегел, разредка, входен отстъп, начертание** за заглавието и за основния текст.

Особено място отделих на илюстрацията, защото тя заема важно място в естетическото оформление на дадено издание. Нейната функция от самата ѝ поява в 10 век като средство за онагледяване и по-добро разбиране на текста,

както и за неговата украса, не само се е запазила през вековете, но днес, с развитието на визуалните изкуства, има съществено значение.

6. Поява и развитие на фотографията като клон от графичните изкуства и средство за масова комуникация

Проучих появата и развитието на фотографията като важен клон от графичните изкуства. Направих заключение по отношение на употребата на тази иновативна техника като посредник в масовата комуникация, тъй като се явява средство за визуално представяне на материали в печатните медии и книгоиздаването, а днес - в телевизията, киното и интернет. С появата на първите фотоапарати през 19 век започва използването на снимков материал в печатните издания. Това са първоначално черно-бели фотографии на известни личности, а по-късно – снимки на събития с изключително значение. По време на двете световни войни на фронта наред с военните журналисти работят и военни фотографи. Те запечатват на снимки батални сцени, които достигат до читателите благодарение на вестниците, поместили ги наред със статиите на журналистите.

Първият български щатен фотожурналист е художникът Петър Морозов, който през 1912 г. е назначен като фотограф във в-к „Утро“ и това се смята за рождена дата на българската фотожурналистика.(Фиг.12) Изявява се и в полето на приложната графика – оформя корицата на издаваното от Йосиф Хербст списание „Вик за свободни хора“.⁵ Вестник “Утро” (1911 г.-1944 г.) помества множество негови фоторепортажи. Редакционният екип на ежедневника се стреми към привлекателност в оформлението не само чрез

⁵ Енциклопедия на изобразителните изкуства в България, 1980-87 г.

шрифтова “игра” с многобройните заглавия, подзаглавия, оформяне на текстове в каре, но и чрез динамизиране на фотографията.

Съчетаването на текст и образ, а в 21 век – на текст, образ и звук допринася за по-бързото възприемане на информацията, за емоционалната обвързаност между автор и читател/зрител, осигурява силно въздействие и оказва възпитателно влияние.

7. Графичен дизайн

Графичният дизайн⁶ е дейност, при която на даден обем информация се придава удобна и естетична форма. Това често става чрез използване на типография, изображения, цветове и други. В англоезичната теория и практика терминът “Design” (дизайн) означава както проектния метод по формообразуването, така и готовия продукт, а и самия процес на оформянето на печатната продукция. Често се използва и терминът “Layout” (оформяне). Процесът на създаване на печатна продукция преминава през три етапа: дизайн – оформяне – производство. Дизайнът е най-широкото понятие във веригата.

Печатният дизайн е процес, при който на визуалната информация се придава форма и структура. Това е наука със своя философия и история, в която се пресича художествено-изобразителните и полиграфическите средства за оформянето на печатните материали. От особена важност за окончателния вид на продукта е композирането и обединяването на отделните елементи – текст, шрифт, изображения. Познаването на различните етапи на производството е важно и

⁶ Уикипедия, „Дизайн“

от практическа гледна точка за успешната комуникация между възложителите и изпълнителите на печатни издания.

Печатните издания в периода 1878 г. - 1900 г.

Освобождението дава тласък в развитието на печатното дело в България. Първите печатници, създадени в чужбина, се пренасят в новоосвободената страна и продължават своята дейност.

В периода 1878 – 1900 г. все още не може да се говори за дизайн на печатните издания в смисъла, който днес се влага, а по-скоро се има предвид художествено оформяне на вестници, списания, книги, учебници, първи реклами и обяви. Създадената традиция по отношение на издаваните печатни продукти през Възраждането се продължава в първите години след Освобождението, но се усеща силното влияние на европейските практики , повтаряне и копиране на утвърдени образци.

Работата на печатари, литографи и художници намира своя ярък израз в художественото оформление на книгите и периодичните издания. В голяма степен техният художествен облик се определя от украсните и изобразителните елементи, заети от най-различни източници: от европейското средновековие, барока, рококо, романтизма, класицизма, Българското средновековие и Възраждане, изкуството и орнаментиката на българските ръкописни книги и миниатюри, от псалтирите, от средновековните християнски ръкописи, както и от късни направления.

Вестници

Дизайнът на периодиката е огледало на съответното общество и култура – документираща историческо развитие, вкусове, естетически тенденции, актуални търсения. В този смисъл *„дизайнът не е художествен или технически, а*

социокултурен феномен”, както казва Шефан Лендейл и в тази мисъл се съдържа актуалното разбиране за дизайна, което надхвърля оформлението и взема под внимание културните и социалните влияния, развитието или упадък на един народ, тенденциите в развитието му.⁷

След Освобождението 1878 периодичният печат отразява поляризацията на политическите сили. Консервативният печат се представя с вестниците "Витоша", "Българский глас", "Марица", "Народний глас", а либералният - с "Целокупна България", "Независимост" и "Борба". Започват да излизат печатните органи на оформящите се политически партии: вестник "Мир" (1894-1944) - на Народната партия, вестниците "Знаме" (1894-98) и "Пряпорец" (1898-1932) - на Демократическата партия, "България" (1898- 1915, 1919-21) - на Прогресивнолибералната партия и др. Зараждат се социалистическият печат - списание "Съвременний показател" (1885) и вестниците "Росица" (1886) и "Ден" (1891-96), социалдемократическият печат - "Работнически вестник" (1897-1937), списание "Ново време" (1897-1916, 1919-23 и от 1947), и земеделският печат - "Селски вестник" (1893-97, 1901-08), вестник "Земеделско знаме" (от 1902, орган на БЗНС).

Всеки творчески колектив от тези периодични издания се стреми да наложи своя оформителска система, която да е разпознаваема и единна като визуална стилистика и в същото време да следва интересите на конкретен адресат. От типограмата на периодиката и заглавните комплекси, през колонцифрите и инициалите, вмъкнатите карета, композицията на тематичните разтвори, страницата със съдържанието, до редакционните колонки – всеки елемент от структурата на печатния продукт съучаства в създаването на

⁷ Веселина Вълканова, „Медиен дизайн“, с. 12-13

определени стилистични маркери, които се превръщат в онази разпознаваема материя, която общува с публиката. Основното, на което разчитат редакционните колективи, е свързано с магическата дума визуализация – на теми, сюжети, на основните информационни и интерпретативни масиви-независимо от тематичната им насоченост. Във фокуса на стратегиите на редактори и художници попадат както журналистическите текстове, така и визията – илюстрации, фотографии, графични решения, шрифт и др. Всеки от издаваните през периода след Освобождението вестници и списания има разработена обща съдържателна и оформителска концепция. В това отношение трябва да се има предвид, че нашата периодика започва да се развива под силното влияние на руската и европейската топографска традиция.

Дизайнът на титулната страница е определящ за стратегията на изданието.

Вестник „Мир” (основан 1894 – 1944 г.) е сериозен и печеливш всекидневник. За половин век от него излизат 13 129 броя, което говори за точна и правилна оформителска стратегия и политика. Като знак за разпознаваемост името на вестник „Мир”, освен със символното си значение, се налага и със своя шрифт и позициониране на първата страница: заема централно място, изписано е само с главни букви, черна тоналност, плътност на гредите, ръчно рисувани графемни, което индивидуализира бранда и привлича читателска аудитория. Рекламите на първата страница се отделят в каре с рамка, представляваща често плетеница. От двете страни на заглавието се изнася актуална информация – покани, съобщения, обяви, брой, година на издаване, дата и др. Практически текстът се оформя в 3 или 4 колони, между които

се вместили илюстрации, рисунки или фотографии, свързани с текста. (Фиг.13)

Друг вестник, който привлича многобройна читателска аудитория е „Работнически вестник“ (1897 – 1937г.).

„Главата“ на изданието е оформена по-различно: заглавието е позиционирано в горната част на вестника, изпълва го по хоризонталата с главни букви, като е избран серифен шрифт с декоративни чертички по краищата на буквите. Под него е слоуганът „Защитникът на работническите интереси“, който пряко кореспондира с лявата насоченост на вестника и е начин да се привлекат читатели с леви убеждения.

Авторският колектив на вестника си е давал сметка, че в края на 19 век вестниците са най-бързо реагиращото на актуални събития средство за информация и затова са се стремили традиционното съдържанието да е по-злободневно от това на други хартиени издания, като списания, годишници и други. Оформен в 3 или 4 текстови колони „Работнически вестник“ е предлагал разнообразна информация, като тематиката е обслужвала интересите на зараждащото се ляво движение.

Още един вестник е извикан от живота и от потребностите на времето и като се говори за него, трябва да се помни, че не става въпрос за обичайно издание сред гмежта от вестникарски заглавия. Животът и значимостта на една медия не се измерва с нейното дълголетие , а с нейната политика и съдържание.

„Зора“, създаден от Данаил Крапчев, не е обикновен вестник – чете се като политическа история на България и на света, има качествата на етнографска енциклопедия, несъмнено е достоверна документална памет , чете се като приключенски

и криминален роман , също е и визуална панорама на отминалата епоха. Заглавието на вестника е позиционирано вляво, като е използван интересен шрифт, наподобяващ ръкопис. Камшичета в типичен бароков стил украсяват главното „З“ и насочват читателите към естетическите търсения на редактори и журналисти, на художници и фотографи. Под заглавието намират място най-важните новини, оформени кратко и често отделени с тънки линии. Рубриките са отделени с главни букви в наситена черна тоналност, подзаглавията – с главни, но с по-малък размер букви. Текстовете са оформени в 6 колони, които са с разделителна линия помежду им. Вестникът съобщава важна информация за всички големи културни събития у нас и в чужбина. В списването на вестника се включват видни имена от университетските среди – професори, академици, писатели, поети.

Визуалната физиономия на „Зора“ се изработва от художници като Георги Машев, Дечко Узунов, Борис Денев, Андрей Николов и Константин Щъркелов, с репродукции на знаменитите им платна и скулптури, а карикатурните портрети , шаржове и рисунки , впечатляващи с остроумие и графично изящество , са дело на ненадминатите и досега майстори на жанра - Райко Алексиев, Александър Божинов и Александър Добринов. Цели десетилетия вестник „Зора“ поддържа специални рубрики – „Седмична зора“, „Весела страница“, „Смях и закачки“, „Литературна страница“, „Културна хроника“. В политиката на изданието е залегнала идеята, че книгата и знанието са най-мощните двигатели на културата.

Във външното оформяне на вестника личи стремеж към привличане на читателската аудитория чрез оригинални графични решения и шрифтове, рисунки, карикатури,

шаржове, рекламни карета, подлистници към всеки брой на ежедневника.

Списания

След Освобождението и особено след Съединението 1885 г. художественият живот се концентрира в София, където се случват твърде значими събития: през 1896г. се създава Държавното рисуwalно училище, формират се първите художествени дружества, организират се множество художествени изложби.

В печата се осъществяват тенденциите на европеизиране и модернизирaне в периода от Освобождението на страната до края на века, а по-нататък и до Първата световна война.

Разнообразни са литературните издания в София, но някои са особено откroяващи се и заемат важно място в литературната и културна история на България. Те представляват интерес за моето изследване като дизайн, като печатна техника, шрифт, включени илюстрации, фотографии, карикатури. Визуалното оформление на вестниците, списанията, както и някои книги и стихосбирки, принадлежи към стилистиката и естетиката на най-новите и модерни направления, маркиращи цялата европейска култура и изкуство в онзи момент: символизъмът и сецесионът. Интерес представлява художественото решение на кориците, както и на множеството винетки, застави, концовки, инициали, орнаменти, рамки, рисунки, илюстрации и всякакви различни изображения по страниците, които са ориентирани в духа на двата големи стила.

Първото българско илюстрирано литературно-научно списание, издавано в София през 1880—1882 г. под редакцията на Янко С. Ковачев, е „Българска илюстрация“. Историята на това периодично издание е кратка – издава се

само 2 години, но то има особени заслуги за повдигане на културното ниво на българина. „Корицата е основна предпоставка за успеха на едно списание, отразява неговия характер, разчита на интелигентната интеракция между думи и картини, чието послание трябва да е ясно и светкавично.“⁸

Именно корицата на сп. „Българска илюстрация“ има функцията на входна точка към броя и неговите теми, идеите от корицата интригуват публика, издатели, професионални кръгове. Тя представлява цялостна композиция, включваща графични изображения, които ограждат заглавието, геометрични фигури, в които са вградени образи и събития от митологията и от историята на България. На страниците му се поместват разнообразни илюстрации, снимки от живописни кътове на България, на видни личности и събития с подробни обяснителни текстове, преводи на творби от руски и европейски писатели. Списанието печата статии по исторически въпроси, факти из литературния и културния живот на народите. Редовно излизат съобщения за поява на нови списания, художествени произведения, учебници. В рубриката „Смес“ са дадени биографии на видни исторически личности и се изтъква заслугата им към българския народ; наред с това анекдоти и случки из живота на прочути хора на науката, изкуството, литературата и политиката. Списанието има следните отдели: литература, статистика, пътешествия, кореспондиране с всекиго и с всичко, книжнина. (Фиг.14)

Вниманието на читателите е привлечено и от редактираното от Иван Вазов сп. „Денница“ (1890 - 1891). То обединява видни творци на българската литература. Високите критерии, които следва, задоволяват една вече по-взискателна

⁸ Веселина Вълканова, „Медиен дизайн“, с. 23-23

публика. Тук сътрудничат Ст. Михайловски, К. Величков, Мих. Георгиев, П. П. Славейков, Т. Влайков, К. Кръстев и др. Списанието има много широка платформа и същевременно впечатлява с богатото жанрово разнообразие и преводните текстове.

Корицата на списанието е оформена графически с обемист тъмен правоъгълник със сложна контрастна орнаментика, в ъглите на който са изрисувани четири заставки. Заглавието е изписано с интересен серифен шрифт. Под него като подзаглавие е уточнена тематичната насоченост на изданието „Месечно литературно списание”, автор, книжарница и т.н., като отделните имена и текстови структури са отделени с винетки. Най-отдолу е изписана книгопечатницата, годината и градът. Титулната страница съдържа заглавието, подзаглавието и името на автора, след което е изписано съдържанието на броя с отделни рубрики и заглавия.

Списанието, което повече от 15 години играе ключова роля за развитието на българската литература, е сп. „Мисъл” (1892 - 1907), с главен редактор д-р К. Кръстев. Корицата на списанието е оформена симетрично. Текстът е ограден с тънка правоъгълна рамка със заоблени ръбове. Заглавието „Мисъл” с шрифт *италиен* е позиционирано в горния център. Подзаглавието „Наука, литература и критика” насочва към основната тематична насоченост на изданието и очертава кръга на адресата. Отдолу е поместено съдържанието, което е отделено от другите текстове с винетки.

През този период се появяват печатни обяви, свързани с дейността на първите читалища, театри, кинозалони, с културните събития, които все по-често се организират. Тези обяви са черно-бели, ефектът се търси главно чрез шрифта и големината на буквите.

В тази глава проследих развитието на печатните издания в България след Освобождението до 1900 г., събрах образци на известни през този период вестници и списания, чието оформление и визия ги налагат на книжния пазар. Направих извода, че книжната индустрия след 1878 г. се развива с бързи темпове. Тя обаче изостава в значителна степен от модерните европейски тенденции и практики, което си личи и от дизайна на изданията – формат, шрифт, цвят, хартия, оформяне на корицата и титулната страница.

Печатните издания в периода от 1901 до Първата световна война (1914-1918 г.)

На границата на XIX и XX век в страната все още не е изградена необходимата материална база, но макар и бавно започва техническо обновяване на малките печатници. Постепенно от занаятчийско производство, издателската дейност се превръща в индустрия – и то в една от най-важните. В първите години след Освобождението в полиграфическата и издателската практика са използвани готови клишета с украсителни елементи, гравюри и илюстрации.

Книжната графика възниква под формата на илюстрация и печатна графика най-напред по страниците на периодичния печат, ползвайки готови клишета и постепенно прераства в самостоятелен жанр на изобразителното изкуство. Новата масова естетика започва да се формира именно под нейно влияние, използвайки съвременен визуален език. Художниците, илюстрирайки различни литературни произведения, тясно свързват творчеството си с друг вид изкуство – това на писменото слово.

Историята на съвременната българска илюстрация започва в началото на XX в. Любен Зидаров пише, че тя

“започва тихо, без претенции, под крилото на живописиста, на декоративното изкуство и на графиката”. Антон Митов, Иван Мърквичка, Никола Петров, Иван Милев, Александър Божинов са първите, които започват да работят в този жанр на изобразителното изкуство, а художникът Борис Ангелушев се сочи за основоположник на съвременното оформяне на българската книга. Това първо поколение от български илюстратори дава добра основа на следващото поколение художници, занимаващи се с проблемите на илюстрацията, които я обогатяват и развиват.

Изкуството на книжното оформление според Лъчезар Георгиев все повече се превръща в решаващо средство при комуникацията с книгата.

Периодичните издания се появяват по различно време и са с различна продължителност на живот. Всяко има собствени характеристики: еkleктичност, своеобразие, оригиналност, многоликост и широкообхватност по отношение на тематичността, на изображенията и на цялостното оформление, декорация и концепция. Това им придава специфичен, български характер и ги прави част от т.нар. за времето си модернизъм в България, който започва малко преди новия век (1900 година) и завършва двадесетина години по-късно.

Едни от най-значимите фигури в духовния ни живот от началото на века са С. Радев, Ал. Балабанов, Павел Генадиев - редакторите на сп. „Художник“ (1905 - 1909). Те се стремят да покажат нов модел на художествено издание - едновременно модерно, опитващо се да прокарва новите естетически течения от Запад, и същевременно - с поглед към самотитно българското в художествения и литературния ни живот.

Списанието, което има амбицията да прокарава нова естетика, свързана с модернизма във френската култура, е „Из нов път“ (1907-1910), с редактор Иван Андрейчин.

Заслуги за развитието на литературата с преобладаващо социални мотиви, има сп. „Съвременник“ (1908-1910) на Г. Бакалов.

Изследването развитието на печатното дело в периода 1900-1918 г. налага извода, че се наблюдават редица промени в сферата на книгоиздаването. В България се налага фигурата на издателя, който става основно водещо лице в организирането на книжовния процес. Това е времето, когато възникват водещите български книгоиздателства – Ст. Атанасов, Ал. Паскалев, „Мозайка“ на С. Юркова и редица други. Книгите се отличават с поевтиняване на полиграфическите материали, като започва да се отделя повече внимание на оформлението и украсата. Именно в началото на ХХ в. започва историята на съвременната българска илюстрация. Антон Митов, Иван Мърквичка, Никола Петров, Иван Милев, Александър Божинов са първите, които започват да работят в този жанр на изобразителното изкуство, а художникът Борис Ангелушев се сочи за основоположник на съвременното оформяне на българската книга. Това първо поколение от български илюстратори дава добра основа на следващото поколение художници, занимаващи се с проблемите на илюстрацията, които я обогатяват и развиват.

Дизайн на печатните издания от края на Първата световна война до 1944 г.

Историческите факти показват, че времето след Освобождението на България е наситено със значими събития и преобразувания: културен подем на националното съзнание, бързо сменящ се облик на градовете, развиващата се

индустрия, дълбоки промени в съзнанието на творческите личности като цяло. Тази тенденция се запазва и през първата половина на 20 век, въпреки войните, икономическите и политическите промени у нас и в Европа, обществото в България се развива и съзрява, а заедно с това и печатът става важен обществен, политически и културен фактор.

Сред най-важните условия, които оказват пряко влияние върху издателската дейност в България са нормативните актове, регламентиращи издаването и списването на печатните издания. Особено трудни за периодичния печат са периодите: 1912-1918 година (по време на трите войни), 1923-1934 година (двата преврата), както и 1941-1944 година – Втората световна война. Българската преса понася тежък удар, което води до драстично намаляване обема на изданията.

Част от създадените след Освобождението вестници на политическите партии се запазват, въпреки трудните условия, други спират своята дейност. В периода между войните в София се издават и много литературни вестници.

Ще спра вниманието на няколко от най-добре списваните и най-авторитетните издания, чийто дизайн, творчески търсения и политика, насочена към обслужване интереса на широк кръг читатели допринасят те не само да оцелеят в трудните вътрешни и външни условия, но и да повишат тиража си.

Вестник "Мир", известен като "българският "Таймс", е основан през 1894 г. от тогавашния министър-председател д-р Константин Стоилов. За половин век от вестника са излезли 13 129 броя. След 1924 г. "Мир" престава да бъде партийен орган и постепенно се утвърждава като качествен национален всекидневник. Негови издатели, редактори и сътрудници са едни от най-известните политически, стопански и културни

дейци на България. За него работят и едни от най-добрите журналисти в България. За това цветущо финансово състояние на изданието най-голяма е заслугата на Иван Пеев Плачков, който е главен редактор на вестника цели 23 години. Друг известен журналист, а по-късно и главен редактор е Христо Бръзицов. Като главен редактор той коренно променя облика му и го направи един от най-модерните тогавашни вестници. Първата му задача е да смени шрифта, хартията и мастилото. Въвежда т. нар. изобразителна публицистика карикатурата, скицата, клишета-емблеми, увеличава снимковия материал. Премахва изцяло рекламата от първа страница. Създава две основни външнополитически рубрики - "Последна минута" и "От вчера до днес". Под заглавието на вестника поставя малка курсивна статия. В нея Бръзицов дава своя коментар за събитието на деня, а вдясно от главата на "Мир" помества подходяща пословица, поговорка или цитат, които подкрепят неговите разсъждения. За прегледност въвежда на първа страница съдържанието на броя. В резултат на това "Мир" окончателно си спечелва прозвището "българският "Таймс".(Фиг.)

Още един български ежедневник, вестник „Утро“, излизал в периода 1911 – 1941 г. в София с главен редактор Стефан Танев, прави силно впечатление със своето новаторство и е еталон не само с журналистическите си материали, но и с дизайнерските решения в неговото оформление. Устремната му лъчезарна „глава“ е изработена от художника Петър Морозов и представлява стилизирано изображение на изгряващо слънце, върху което с артистичен декоративен серифен шрифт е изписано името на вестника с голяма височина на буквите. Художникът е специализирал графика в Париж, един от инициаторите за създаването на Дружество на независимите художници (1920 г.), пръв

прилага у нас графичната техника акватинта.⁹ Морозов е и първият фотограф – репортер на вестника. Личи стремеж от страна на творческия колектив на вестника да се прилагат професионалните стандарти на най-добрите европейски издания. Вестникът гони актуалност, бързина, през 1936 г. на първата страница обикновено са поместени материали в рубриките „Последен час“ и „Новини след полунощ“. Характеризират го живо слово в антрефилета¹⁰, интервюта, репортажи, преобладаващо информационни жанрове. Поддържа тематични страници – хумористична „Весело „Утро“, „Кукуругу“, „Утро“ на жената“, публикува фоторепортажи.

Усеща се стремеж към привлекателност в оформлението и чрез шрифтова „игра“ с многобройните заглавия, подзаглавия или чрез динамизиране на фотографията и включването ѝ в своеобразна конкуренция с карикатурата често още на първа страница. Срещат се прощарвания чрез комикса и чрез рекламата. Вестникът има специална рекламна служба. На страниците му могат да се прочетат романи с продължение. „Утро“ разполага с първите линотипни машини, с първата ротативна машина у нас и на Балканите, включително за трицветен печат. Негов директор е най-големият медиен магнат у нас до 1944 г. Атанас Дамянов, собственик също на „Дневник“ и на „Заря“, който влага капитали и в техническото модернизирание на вестникарското предприятие.

Когато се говори за облика на популярни издания в периода между двете световни войни, за дизайнерски решения

⁹ акватинта – способ на гравирание, при който металната плоча се поръсва с колофон, след което се разяжда чрез киселина

¹⁰ антрефиле (остар.) – малка статия във вестник между две колони; частно съобщение във вестник

и новаторство, безспорно трябва да се представят талантливите художници и карикатуристи, които постигат значителни успехи и оказват влияние в развитието на илюстрацията и карикатурата в следващите десетилетия.

За баща на съвременната българска карикатура се смята Александър Божинов. В началото на ХХ в. на страниците на в. "Българан" и сп. "Барабан" изпъкват сатиричните рисунки на Чудомир. През 20-те години се появяват политическите гротески на Стоян Венев, Александър Жендов и Илия Бешков.

Един от най-талантливите и продуктивни творци е **Александър Божинов**. Роден е в Свищов. Завършва гимназия в София, а след това и Рисувалното училище, където негови преподаватели са Иван Мърквичка, Ярослав Вешин и Антон Митов. Две години живее и работи в Мюнхен. Основава вестник "Българан". През Първата световна война е военен художник. Ал. Божинов е родоначалник на българската политическа карикатура. Неговите карикатури се отличават с разнообразните си теми и остроумния текст. Едни от най-популярните му произведения в карикатурата са срещу личния режим на Фердинанд. Редовни герои в карикатурите на Александър Божинов са Пижо и Пендо, които по това време са се превърнали в постоянни герои на народното творчество. През 1921 г. излиза първо издание на „Златна книга за нашите деца” с рисунки на големия художник Ал. Божинов. В нея са поместени стихове и народни песни, илюстрирани от художника със свойствения му благороден хумор и с една пленителна духовитост, като е използвал майсторски мотиви от народните носии. Това прави книгата първа по рода си в нашата детска литература. (Фиг. 15)

Интересни, забавни и колоритни са илюстрациите на Ал. Божинов и към книгата на Чичо Стоян „Анка и Писанка”.

Редом с Ал. Божинов работи **Иван Славов (Glory)** – карикатурист, журналист и живописец, малко известна творческа личност. И. Славов работил като карикатурист в началото на века във вестниците “Вечерна поща” и “Балканска трибуна”. Създаденото от него творчество го определя като голям майстор на карикатурата, публицист с високо гражданско самосъзнание и талантлив живописец.

Александър Жендов (1901 – 1953 г.) е един от бащите на българската карикатура. Той е художник-карикатурист и график, журналист, писател-сатирик и обществен деец. Роден е в София. Създава политически карикатури, плакати, работи в областта на приложната графика и живописната композиция. Творчеството му датира от 1917, започвайки като карикатурист в "Смях и сълзи", "Българан", "Червен смях", "Маскарад", "Звънар" и др. През 30-те сътрудничи на "Жупел" и "Поглед". Подписва се и с псевдонима "Спиридонов". "Чичо Слон", "Червен Нане". През 1924 г. населява с босоноги малчугани поетичния цикъл "Зимни вечери" на Христо Смирненски, които изплуват и в по-късните му творби. В периода между 1931 - 1933 г., Жендов пише повече от 150 фейлетона, хумористични разкази и памфлети и рисува карикатура след карикатура с образите на босоногите градски гаврошовци и дебеловрати полицаи, безочливи политици и самодоволни богаташи. В изкуството на Жендов, независимо от неговите обществени цели и жанрово разнообразие, във всичките му прояви - това е любовта му към хората от задния двор на живота, съчетана с остро чувство за характер, с експресивен и синтетичен пластичен език. Но може би най-силната му страна е топлото и човечно отношение, с което се докосва до децата от улицата. Жендов е от авторите, които не само познаваха и рисуваха живота на неговите бледи, слаби и костеливи деца с широко отворени очи, израснали в

сутерените и мансардите на господарските къщи - но преди всичко ги беляза с една любов, която отделя истината в изкуството от правенето на изкуство. Със своето творчество Жендов оставя трайна диря в личностното и художествено израстване на поколенията от графични дизайнери след него. 22 негови карикатури се съхраняват в Художественият фонд „Хумор на народите“. (Фиг.16)

Не може да се отрече голямото присъствие и на творците Илия Бешков, Борис Ангелушев, Александър Поплилов, Любен Зидаров и др. Те работят предимно в областта на оформлението и илюстрацията, като имат съществен принос за доброто ниво на произведенията, които илюстрира и оформя кориците им.

Илия Бешков Дунов (1901-1958 г.) е известен художник (живописец, график, карикатурист и илюстратор), писател и педагог - един от най-забележителните български творци в двадесети век. Роден е в с. Долни Дъбник, Плевенско. От 1945 г. преподава в Академията рисуване, илюстрация и оформление на книгата, редовен професор там става през 1953 г., завежда катедра „Графика“ до края на живота си.¹¹ (Фиг.17)

Характерно за творчеството на Бешков е изключителната графичност на неговите творби. Изчистена линия, която точно и реалистично намира типажа и подчертава неговите особености. Особена ирония струи от работите му в хумористичните списания „Българан“, „Маскарад“, „Див дядо“, „Вик“ и предизвиква усмивка, като същевременно подчертава и голямото рисуваческо майсторство на твореца Бешков. За поколенията той оставя образци на творби, създадени с висок професионализъм и

естетическа култура, което се отнася както за илюстрациите, така и за карикатурите му. След Втората световна война Илия Бешков е първото стъпало в скалата на художествената еволюция на творците в областта на професионалния графичен дизайн в България, без което е немислимо понататъшното натрупване на опит за следващите поколения.

Борис Ангелушев (1902 – 1966 г.) е роден в Пловдив. Създава хиляди карикатури, рисунки и илюстрации, поради което е наречен от съвременниците си „епоха“ в българската илюстрация. Поколения българи са израснали с неговите илюстрации от книгите на световната и българската класика. Незабравими остават образите на Бай Ганьо на Алеко Константинов, героите на Елин Пелин / „На браздата“, „Андрешко“ и др. /, Иван Вазов / „Немили-недраги“, „Под игото“, „Епопея на забравените“, „Една българка“/ и Христо Ботев, детските картинки към Андерсеновите приказки, „Чичо Томовата колиба“ на Харriet Стоу, към произведенията на Марк Твен. Художникът е ненадминат майстор на приложната графика – на плаката, книжното оформление, шрифта, пощенската марка.

С творчеството си посочените художници полагат основата, върху която израстват поколения творци, илюстратори на книги, учебници, енциклопедии, списания и вестници.

Сред открояващите се списания от периода между войните са „Наши дни“, „Червен смях“, „Нов път“ (Георги Бакалов), сп. „Пламък“ на Гео Милев и сп. „Българска мисъл“ (1925-1943), с редактор Михаил Арнаудов.

¹¹ Съвременна българска илюстрация / Състав. и ред. Любен Зидаров, Георги Чавръков.- София: Наука и изкуство, 1972

Забележително издание от същия период е сп. „Златорог“ (1920 - 1943), с редактор Владимир Василев и съредактори Николай Лилиев и Сирак Скитник.

Годините между двете световни войни (1918-1944) са време на масово, евтино книгоиздаване. Книгите стават все повече, но и тяхното качество пада драстично. Въпреки това има редица издания, които заслужават вниманието на ценителите и колекционерите. По тази причина да се говори за графичен дизайн в този период е доста относително. Наблюдава се по-скоро копиране на европейски образци и реплики на оформяне на корици на книги и списания. Явно е, че на съдържанието се обръща по-голямо внимание, отколкото на опаковката.

През този период търпи развитие отпечатването на календари, обяви, реклами. Дизайнът им е повлиян от европейската, американската и руската практика.

Наблюдава се гъвкавост на издателската политика като се пускат, както скъпи и луксозни, така и продаваеми книги на ниски цени. Такава е политиката на изданието „Хемус“, чиято издателска дейност е забележителна в годините между двете световни войни. Ориентацията към детска аудитория е съпроводена с много внимателен подбор на автори и заглавия, добра ценова политика, добре изградена мрежа от разпространители и ред други качества, които нареждат издателство „Хемус“ в челните позиции на книжния пазар. За да бъдат качествено оформени книгите, са привлечени най-добрите художници илюстратори. Доказателство за това са отзивите на читатели и критици, както и получените награди. През 1932 г. книгата „Неродена мома“ с преразказани приказки от Ран Босилек и илюстрации на Георги Атанасов, издание на „Хемус“, печели престижната международна награда в Брюксел. Един от талантливите

художници на издателство „Хемус“ е руския емигрант Вадим Лазаркевич, който работи като илюстратор на списания и книги за деца и възрастни. (Фиг.18)

Съдбоносна се оказва срещата му с Ран Босилек, който запалва у художника любов към творчеството за деца. Лазаркевич илюстрира общо 42 книги на писателя и се утвърждава сред най-популярните за времето си илюстратори на детска литература в страната. Поколения български деца са израснали с неговите илюстрации. Той е създател на класически образи като Косе Босе, Работна Мецана, Кумчо Вълчо, Кума Лиса, патиланци и др. Проектира детски играчки, картинни буквари, киноплакати, рекламни материали. Смятан е за родоначалник на първите романи в картинки и първите комикси.

За популярността на издателството сред писателите и художниците на детската книга, за добрата книжна продукция в съдържателно и техническо отношение, за рекламата и разпространението в областта на детската литература работи четвърт век (1923 – 1948) писателят, преводачът, редакторът Ран Босилек (псев. на Генчо Негенцов). Той се отнася с голяма любов към книгата, а в качеството си на детски писател – към детската книга. Ран Босилек привлича такива таланти като Елисавета Багряна, Калина Малина, Дора Габе, Веса Паспалеева, Асен Босев и др. Като студент в Брюксел той се запознава с постиженията на западноевропейските издателства и обръща голямо внимание на полиграфски добре оформените книги с хубави цветни илюстрации. Ето защо като редактор по-късно осъзнава, че без работата на художника детската книга е само куп хартия, безсилна в желанието си да съблазни купувача, безинтересна и скучна, слаба в намерението си да прелъсти даже литературно неизкушения читател. Затова той привлича за каузата на

издателството и специално за “Детска радост” най-добрите ни художници илюстратори, работещи между двете световни войни. За списание “Детска радост” и за много от книгите за деца на “Хемус” работят художниците Илия Бешков, Георги Атанасов, Александър Божинов, Стоян Венев, Никола Кожухаров, Вадим Лазаркевич, Андрей Николов. Това е времето, когато художествената илюстрация на книги прави първите си стъпки, все още търсеца по пътя на европейските образци своя национален облик. И още в първите години на своето прохождение българската илюстрация бележи много добри постижения в луксозно оформените детски книги на “Хемус” и, в частност, на Ран Босилек.

Издателството пуска на пазара и луксозни, и евтини книги. Луксозно оформени са книгите на Ран Босилек “Неродена мома”, “Незнаен юнак”, “Жива вода”, илюстрирани от Георги Атанасов. В същото време издателството пуска на пазара “Евтина библиотека”, в която излизат книгите по два лева. Те са оформени еднотипно: малък джобен формат, обем от 16 страници, евтина нискокачествена хартия, черно-бели илюстрации. На корицата има картинки, които трудно могат да бъдат наречени илюстрации, тъй като нямат нищо общо с текста. Това са произволно избрани картини, решени в два, максимум три цвята. Шрифтът е дребен печатен с липсващи украсни елементи (изключение правят някои заглавия).

В някои от книжките могат да бъдат открити винетки, които доближават изкуството на книгата по-скоро до миналия XIX в., отколкото до постиженията на илюстрирането, до които достига нашата детска книга през 20- и 30-те години на XX в. Естествено липсва и всякаква информация за автора на тези рисунки. Затова пък книжките са “снабдени” с пълен списък на излезлите в библиотеката заглавия и, разбира се, информация за цената. А тя наистина е съблазняваща.

Евтините книжки имат висок за времето тираж, като определящи са два фактора - икономическият и социалният фактор, които не могат да се разглеждат отделно. Търсенето на евтини книги се отразява благоприятно на печалбата, както за издателството, така и за самите читатели, които имат достъп до тези книги. Така ниската цена прави популярна книгата с ниско качество и нейният тираж се увеличава, което пък, от своя страна, стимулира формирането на популярния вкус у читателската публика. Тази книга е известна като *rareback*, синоним на достъпна евтина книгоиздателска продукция с ниско качество.

По традиция обикновено масовата и популярна литература се свързва с *rareback*, и съответно класиката с полиграфически добре оформената книга, макар че и днес книгите от “Библиотека за ученика” са в традицията на *rareback* (по логика на същите икономически причини), макар че произведенията в тях са от класиката на българска и чужда литература. Любопитен е фактът, че “Библиотека за малките” на Министерство на народната просвета, издавана между двете световни войни, съдържа не много скъпи, добре оформени книги, дотирани от държавата. Това естествено не може да си позволи частно издателство като “Хемус”.

Добро впечатление прави рекламата, което също има отношение към читателския интерес. За реклама на детските издания на “Хемус” служат преди всичко страниците на в. “Врабче”, както и специалното издание “Врабчов кинематограф”, редактирани от Ран Босилек.

В рубрики като “Най-хубавите подаръци за деца и юноши”, “Най-нови издания на “Хемус”, “Децата от цял свят четат тези книги” в отделно оформени колони са подредени препоръчаните от издателството книги. Освен заглавието и името на автора на текста, често е изписано и името на

художника илюстратор, както и информация за двата формата – подвързана или разкошно подвързана и неподвързана. Има информация за цената, а когато това е издателска серия, се дава и информация за съответната отстъпка при закупуване на цялата серия, което е допълнителен гарант за добрата реализация.

Детско-юношеският периодичен печат е част от фонда на детската литература. И докато през предосвобожденския период тя е представена главно на страниците на учебната литература, през разглеждания период периодичният печат формира облика на детско-юношеската литература въобще.

Основната функция на детската литература от зората на нейното създаване е да служи за създаването на един нравствен възпитателен идеал. В този смисъл е съвсем логично от детската периодика да се очаква да отговори на нуждите на училището и на нарасналите потребности от детско четиво.

Заключение

Когато се говори за печатните издания, масово в България е възприето значението на думата „дизайнер“ като творец — приложник, който оформя естетиката на вестника, списанието, книгата, учебника и т.н. Практикуването на графичния дизайнер е силно свързано с рисуването (с илюстрацията, с шрифта, с логото или емблемата, с карикатурата, шаржа и др.). Безспорно графичният дизайнер оформя визията на печатното издание. За вестниците: заглавна страница, начин на изписване на името на вестника, избор на шрифт, разположение на уводната статия, място на фотографии, рисунки; карета със съобщения – изобщо целият макет на изданието, като целта е да се запомни, хареса и чете от хората. За

списанията и книгите: оформяне на кориците, избор на шрифт за заглавието, а и за самия текст, илюстрации, снимки и др. Използването на различна по качество и дебелина хартия също е от голямо значение.

Трудно може да се говори за графичен дизайнер в периода 16 – 19 век, както трудно може да се говори за “публицист” и “журналист” – понятия, които днес са професионализирани. Преди и през епохата на Възраждането е почти невъзможно да ги свържем с определени професии, образователен ценз или материални подбуди. С издателска дейност се занимават книжовници, просветители, монаси, дамаскинари, духовници, художници, печатаря. Журналисти стават книжовници и учители, дипломирани интелигенти като Друмев и самообразовани, но високо надарени умове като Славейков. Те знаят, че “попрището на вестникаря е от най-благородните, но в същото време от най-мъчните, от най-трънливите и от най-неблагодарните”.

И все пак както първите, така и по-късните български печатни издания са уникални по начина на своето художествено оформление, а някои от тях за цяло столетие остават наръчник, от който да се учат младите издатели. Първите български печатни книги следват средновековната наша традиция по отношение на двуцветния печат, изобилието на гравюри с изображения на светци, библейски образи и сцени. Отпечатани са на груба хартия. По отношение на технологията на отпечатване се използва западно-европейската практика, като полета-лека влиянието на Европа по отношение на външното оформяне започва да се усеща. Естествено е, че през Възраждането развитието на книгопечатането е свързано с национално-освободителните борби на българите за национално

освобождение, както и с просвещението – възникване на светски училища, читалища, театър.

Освобождението на България през 1878 г. дава тласък в развитието на печатните издания, още повече, че печатниците, създадени в чужбина, се пренасят в България, открива се Рисувално училище, създават се литературни кръгове, висши учебни заведения. Обликът на отпечатваните тогава книги, учебници, вестници и списания е под влияние на руската и на европейската традиция. С появата на фотоапаратите и на киното в художественото оформяне на печатните издания се усеща и американско влияние, особено между двете световни войни – в рекламата (рисувана и печатна).

В периода 1901 – 1944 г. книгоиздаването се развива в две посоки: луксозни издания, богато илюстрирани, твърди корици и на гланцова хартия; т.н. „булевардни романи”, отпечатани на груба и евтина хартия, меки корици, малко и некачествено отпечатани илюстрации. Тези книги са се разпространявали по павилиони за вестници.

Изследвайки насоките в развитието на графичния дизайн в България, може да се направи извода, че причини за прогреса и спадовете на това изкуство, както и развитието на дизайна на печатните издания в периодите 1878 – 1944г. е тясно свързано с историческото развитие на България, с тенденциите в развитието на европейските държави, със световните научни и технологични открития. Участието в няколко войни, две от които световни, свързаните с тях процеси на упадък и последвал растеж в общественоеикономическо и в културно отношение слагат своя отпечатък и върху печатното дело у нас, казано в най-общ смисъл, върху потребностите и покупателните възможности на

населението, върху естетиката и художествените постижения на творците. В търсене на корените, на българската идентичност, правописна и украсителна традиция, се наблюдава непрекъснат стремеж към установяване на нов стил, който от една страна здраво стъпва върху традиционното, но по-изчистено и опростено, от друга страна е повлияно от съвременето, от новата естетическа вълна на Европа и САЩ, на Русия и на съседните балкански държави. Още повече, че освобождението на България от османско иго я връща в европейското семейство и това няма как да не повлияе на нейното цялостно развитие. Засиленият икономически и културен обмен допринася за развитието и на печата у нас, на медийния и на книжния пазар, на дизайнерските решения.

Библиография

1. „Съвременни тенденции в развитието на дизайна“, Лиляна Цветанова, Педагогически факултет, referat.org
2. Уикипедия, „Дизайн“
3. Маньо Стоянов „Украса на славянските ръкописи в България“, изд. Български художник 1973 г., с. 7 - 45
4. Българска енциклопедия, изд. БАН с. 272
5. Монография, 1980 г. „Якоб Крайков. Книжовник. Издател.График. 16 век” Петър Атанасов и „Яков Крайков от Каменица – първият български печатар“, Богомил Ранов
6. Енциклопедия „България“. Т.3. С., БАН, 1982, с. 324
7. История на българската литература през Възраждането, Иван Радев, Велико Търново, Абагар, 2007г.
8. Жефарович, Христофор. Стематография; Факсимилно издание, коментирано от Асен Василев, София, Наука и изкуство, 1986 г., с.158

9. Хералдиката е наука за гербовете. Заражда се през 11-12 век, когато към кралските дворове и при едрите феодали се назначават церемониалмайстори (херолди, откъдето и името хералдика), които се занимават с произхода, създаването и ползването на гербовете и други символични знаци. Уикипедия, *bg.wikipedia.org* (Символика на хералдическите цветове. Съставни части на гербовете)

10. Ил. Тодоров, Паисий Хилендарски. Литература за живота и делото му. Анотиран библиографски указател. С., НБКМ, 2003, с.172

11. Българската възрожденска интелигенция (енциклопедия), ДИ „Д-р Петър Берон“, София, 1988, с.241.

12. В началото на 19 век Софроний Врачански е приеман от руското и румънското правителство за основен представител на българската общност. Канонизиран е за светец от Българската православна църква с писмен акт на Патриарх Кирил през 1964 г.

„Неделникът“ претърпява три издания до Освобождението: през 1856 г. в Нови сад, през 1865 г. в Букурещ, през 1868 г. в Белград. До 1937 г. е препечатван още 5 пъти.

13. Поява и развитие на книгопечатането в България, М. Василев

14. Мария Аргирова-Герасимова, Даниела Атанасова. Рибният буквар-дело на Петър Берон, Просветителят и реформаторът на учебното дело в България. Информационен бюлетин на Централната библиотека на БАН, Брой 5 (27), година III, май 2009, с. 6.

15. Иван Стоянов, История на Българското възрождане. Преход към светскоучилище. Велико Търново, 1999 г.

16. Българската възрожденска интелигенция, София, 1988 г.

17. Старопечатен фонд в библиотеката на Народни читалище „Постоянство“1856 – лично изследване на жанровото и

тематичното разнообразие на изданията; хартия, подвързия, шрифт; оформление на корицата и на страниците; съдържание, илюстрации; размер на изданията, брой страници. Изводи за облика на светските издания от средата на 19 век.

18. Енциклопедия „България“, БАН, Периодичен печат през Възраждането

19. Георги Константинов, Константин Фотинов

20. Речник на българската литература – т. 2, БАН, 1985 г.

21. Речник на българската литература – т. 3, БАН, 1985 г.

22. „Справочник по полиграфия“, Б. Алашки и колектив, ИК „Техника“, 1984г.

23. Клинчаров, Иван. Любен Каравелов — биография. София, Придворна печатница, 1925. с. 38 и Иван Стоянов, Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2008 г.

24. История на Българското възраждане, Иван Стоянов; Цвета и Иван Унджиеви, “Христо Ботев – живот и дело”, София, 1975 г.; Георги Боршуков, История на българската журналистика, 1976; Уикипедия, Иван Андреев Богоров; Акад. Ст. Младенов, библ. "Български писатели", т. I

25. Яна Орлинова, „Хенрих Дембицки – създател на българската политическа карикатура“, Уикипедия

26. „Справочник по полиграфия“, Б. Алашки и колектив, ИК „Техника“, 1984г.

27. К. Карагюлев, „Книжовни трудове и език на Христо Г. Данов“, Пловдив, 1905 г.; С. Барутчийски, Христо Г. Данов, “Биографичен очерк“, Пловдив 1905 г.; Енциклопедия България, т. 5, Издателство на БАН, София, 2012г.

28. доц. д-р Здравка Константинова, „Из географията на българската преса (1878 – 1944 г.)“, сп.“Септември“, брой 3, 2009 г.

29. Васил Йончев, „Шрифътът през вековете“, с. 5, изд. Български художник, София, 1974 г.
30. Васил Йончев, „Шрифътът през вековете“, с. 6-9, изд. Български художник, София, 1974 г.
31. Людмил Веселинов, Библията на Гутенберг и информационният взрив в Европа, сп. Литературата, Софийски университет Св. Климент Охридски, 2007, 1, с. 249-253, София
32. Шрифътът през вековете, проф. Васил Йончев, 1974, Софи, Изд. Български художник
33. Шрифътът през вековете, проф. Васил Йончев, 1974, Софи, Изд. Български художник
34. Книгата през вековете, проф. Васил Йончев, 1972, София.
35. Уикипедия, „Развитие на полиграфията“, bg.wikipedia.org; Речник на чуждите думи в българския език“, Наука и изкуство, София, 1978 г.; Книгата през вековете, проф. Васил Йончев, 1972, София.
36. Речник на чуждите думи в българския език“, Изд. Наука и изкуство, София, 1978 г.;
37. „Справочник по полиграфия“, Б. Алашки и колектив, ИК „Техника“, 1984 г.;
38. „Професионален дизайн в рекламата“, Роджър Паркър, ИК „СофтПрес“, 1999 г.
39. „Наръчник по предпечат“, Иво Ников, Светлин Милев, ИК „Фотоника“, 1998г.
40. Ивелин Михайлов, „Наръчник на предпечатната подготовка“, изд. „Асеновци“, Второ издание, 2014 г.
41. Васил Йончев, „Книгата през вековете“, Български художник, София 1976г., с.266 – 270
42. Васил Йончев „Книгата през вековете“, с. 268
43. Каля Георгиева, „Основни видове и начини на печатане“, Уикипедия, Referati.org

44. Петер Гаймер. Теории на фотографията. София, Изток-Запад, 2011
45. Асен Кемилев, Изкуството да фотографираме. С., Наука и изкуство, 1962г.; Петър Боев, Разговор за фотографията. С., Отечество, 1990г. Ролан Барт. Camera Lucida. Записка за фотографията. С., Агата-А, 2001.
46. Веселина Вълканова, „Медиен дизайн“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2013 г. и „Графичното лице на българската преса“, сп. Българско медиазнание
47. Енциклопедия на изобразителните изкуства в България
48. Веселина Вълканова, „Медиен дизайн“, с. 12-13
49. Веселина Вълканова, „Медиен дизайн“, с. 23-23
- Манов, В. А. Детската литература в навечерието на 1931 год., Българско училище, г. III, 1930-1931, кн. 4, с. 253
50. Съвременна българска илюстрация, 1970, София
51. Режикура на вестника, Димитър Георгиев, 1972, София; Contemporary Newspaper Design, Mario Garsia, 1981
52. акватинта – способ на гравирание, при който металната плоча се поръсва с колофон, след което се разяжда чрез киселина
53. антрефиле (*остар.*) – малка статия във вестник между две колони; частно съобщение във вестник
54. Съвременна българска илюстрация / Състав. и ред. Любен Зидаров, Георги Чавръков.- София: Наука и изкуство, 1972
55. Сп. “Напредък”, бр. 13, 1874.

Приноси с научен и научно-приложен характер

1. Извършена е систематизация и анализ на оформлението на славянските и старобългарските книги в периода от X до XVIII век.
2. Проследени, издирени и събрани са печатните издания през епохата на Възраждането и са направени изводи с научен и научно-приложен характер.
3. Проследено е развитието и са анализирани печатните издания и графичното им оформление в периода след Освобождението до 1900 г. Направени са изводи с научен и научно-приложен характер.
4. Проследено е развитието на печатното дело в края на XIX и началото на XX век и са направени изводи с научен и научно-приложен характер.
5. Проследено е развитието на книжния пазар.
6. Анализирани са и са направени изводи с научен и научно-приложен характер на графичния дизайн на печатните издания след Освобождението и през първата половина на XX век.
7. Проследени са етапите в развитието на шрифта в Западна Европа и България през XIX и XX век, въз основа на което са направени изводи с научен характер.
8. Анализирани са развитието на типографията, въз основа на което са дефинирани отделни етапи в развитието ѝ, характеризиращи се с естетиката на графичния дизайн и използваните шрифтове. Особено място е отделено на илюстрацията.
9. Анализирани са появата, развитието и мястото на фотографията в печатните издания.
10. Положени са основите за бъдеща научна изследователска работа във връзка с дизайна на печатните издания по време на тоталитарния режим и в

епохата на съвременната демокрация – постижения и недостатъци.

Публикации и изяви

- Стоименова, Биляна „Първи български печатни издания“ (XVI-XVIII век), “, *сборник научни доклади от научна конференция „Креативни практики и устойчив дизайн” на Департамент „Дизайн и архитектура“ 2011-2012 г., НБУ - стр. 346 - 351; илюстрации на стр. 376.*

- Стоименова, Биляна „Печатните издания през Възраждането“, *сборник научни доклади от научна конференция в НХА на тема: „Проблеми и перспективи в развитието на съвременния дизайн и декоративно-приложното изкуство“ т.2, 2012 г.; стр. 241–243;*

- Стоименова, Биляна „Илюстрацията като графично изображение и нейното място в текста“, *сборник научни доклади по проект №BG051P0001-3.3.06-0060, том 2, НБУ – стр. 53 – 63.*

- Stoimenova, Bilyana „Models of traditional dress for weekday and weekend in portraits of Vladimir Dimitrov – The Master”, *сборници научни доклади от международна научна конференция по проект №2007СБ16P006-2011-2-94 „Развитие на творчески изследователски център в подкрепа на бизнеса и образованието“, проведена на 6 и 7 ноември 2014 г. – стр. 17-22.*

- Стоименова, Биляна „Портретите на Майстора – огледало на българските традиционни облекла от края на 19 и началото на 20 век“, *сборник научни доклади от „Общотекстилна*

конференция'2014 „Иновации в текстила и облеклото““, част I и II, София, 2014 г.,стр. 300-306.

- Стоименова, Биляна „Фотографията и нейното място в печатните издания“-

2016 г. Сборник с докладите от научната конференция: „Иновативни подходи в дизайна, архитектурата и визуалните изкуства“, НБУ (под печат).

- Изнасяне на презентация и доклад на тема „Първи български печатни издания (16-17 век)“ на Втора междууниверситетска научна конференция, организирана от департамент „Дизайн и архитектура“ на тема: „Креативно практики и устойчив дизайн“, пред докторанти и преподаватели. 31 октомври 2012 г.

- Изнасяне на презентация и доклад на тема „Печатни издания през Възраждането“ на Научна конференция в Национална художествена академия – София ”Проблеми и перспективи в развитието на съвременния дизайн и декоративно-приложните изкуства“ пред докторанти и преподаватели. 6 декември 2012 г.

- Изнасяне на презентация и доклад на тема „Портретите на Майстора –

огледало на българските традиционни облекла от края на 19 и началото на 20 век“ на Общотекстилна конференция „Иновации в текстила и облеклото“ на 23-24 октомври 2014

Участие в едногодишен проект № BG051PO001-3.3.06.-0060 „Разширяване на уменията и квалификацията на докторанти, постдокторанти и млади учени в интердисциплинарни области – визуална антропология и публична комуникация – с цел създаване на устойчиви връзки

между образованието, професионалното обучение и бизнеса (01.10.2014-30.09.2015 г.). Ангажименти в рамките на проекта:

-продължаващо обучение по визуална антропология и публична комуникация към ФДЕПО (270 часа);

-международен форум „Международен панаир на музейните експозиции“, Лондон, в периода 28 април – 1 май 2015 г. – участие като наблюдател в обсъждане на проекти на млади колективи от творци, свързани с решаване на важни проблеми като опазване на околната среда, образованието и съхраняване на материалното и културното наследство, климатичните промени и др. и изготвяне на доклад-анализ;

-координатор на информационни събития, семинари за споделяне на добри практики и срещи с бизнеса.

Научно-творчески проекти

Научно-творчески проект „Фотографията и нейното място в печатните издания“, Научна конференция „Иновативни подходи в дизайна, архитектурата и визуалните изкуства“ пред студенти, преподаватели и докторанти, НБУ - 03.05.2016 г.

Научно-творчески проект „Светлина и време“, 04.06.-12.06.2013 г., галерия „Арт алея“, гр. София, ул. Гладстон № 51-А.

Научно-творчески проект „Нова дизайнерска предметност“, 18.07.2013 г., галерия „Аросита“, гр. София, ул. „Врабча“ № 12.

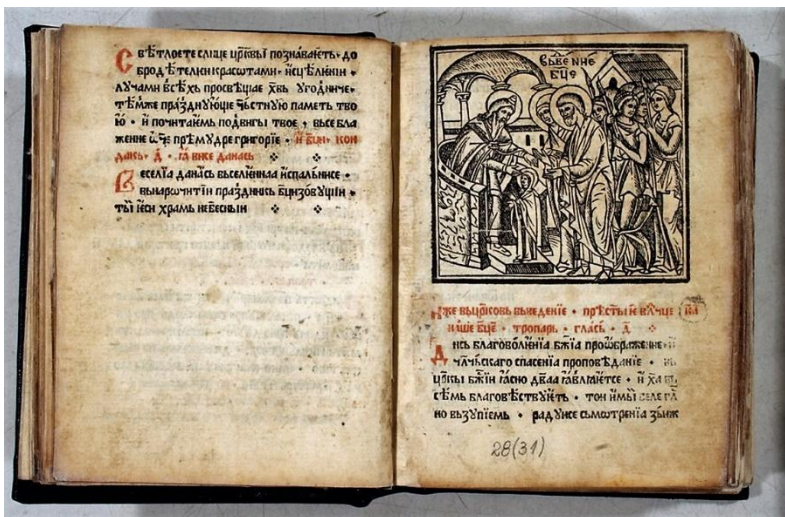
ПРИЛОЖЕНИЯ

Фиг. 1 Зографско евангелие и Добрейшово евангелие

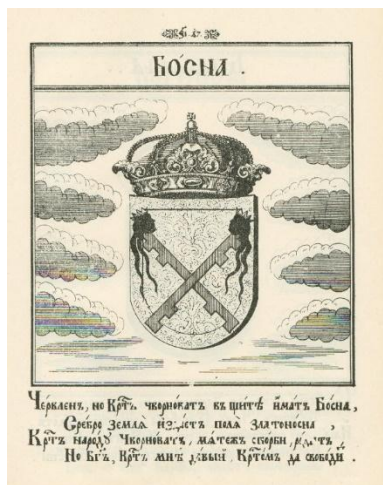
Фиг. 2 Свещеник Макарий „Служебник“, 1508 г.

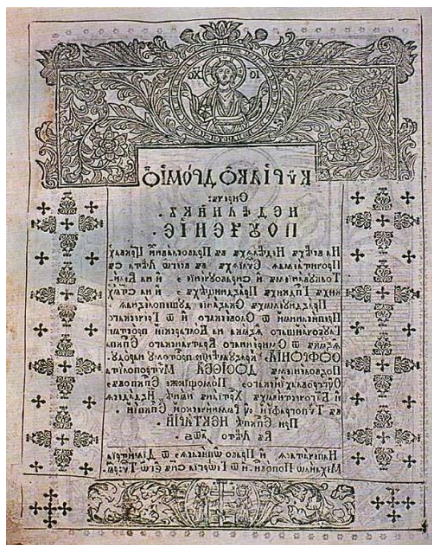
Фиг. 3 Яков Крайков „Часослов“, 1566 г.

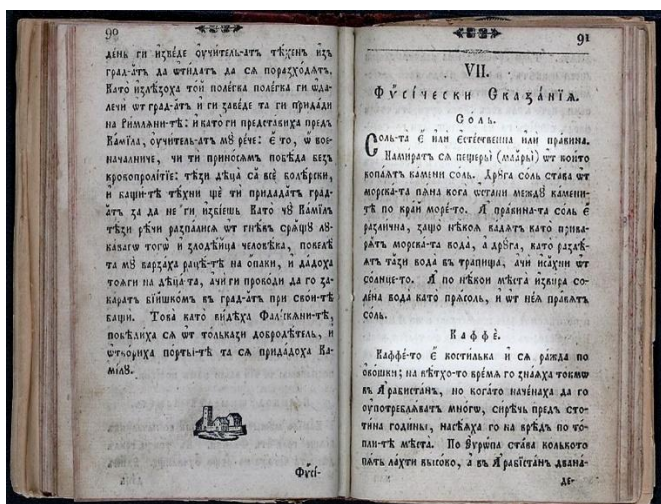
Фиг. 4 Филип Станиславов „Абагар“

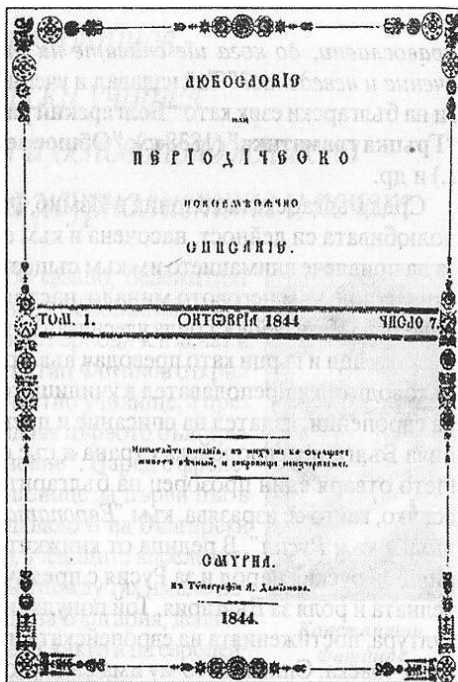
Фиг. 5 „Стематография“ на Христофор Жефарович, XVIIIв.

Фиг. 6 Софроний Врачански „Неделник“, 1806 г.

Фиг. 7 Д-р Петър Берон „Рибен буквар“, 1824 г.

Списание “Любословие”
(Смирна, днес Измир), 1844-1845 г.

Фиг. 8 Константин Фотинов

Фиг. 9 В-к „Български орел“ Иван Богоров, 1846 г.

Фиг. 10 Йоханес Гутенберг – печатна преса; Гутенбергова Библия

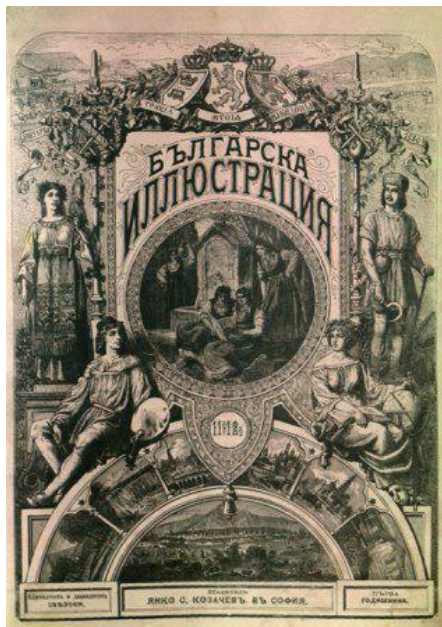
Hermann *"This roman face has broad letters with strong inclined serifs and short descenders."*

X Height **Zapf** Ascender
Descender

"The proportions of the wide capitals and their curves and serif structure reflect his study of classical inscriptions."

PALATINO

Фиг. 11 Шрифтови творби на Херман Цапф

Фиг. 14 Първо българско илюстрирано списание „Българска илюстрация“ Янко Ковачев 1880-1882

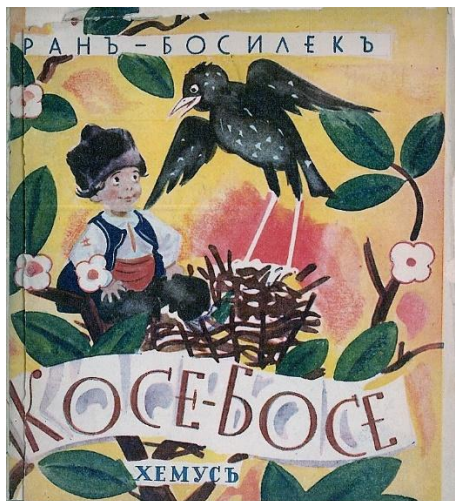
Фиг. 15 Александър Божинов – карикатура на Пижо и Пендо

Фиг. 16 Александър Жендов 1901-1953

Фиг. 17 Илия Бешков 1901-1958

Фиг. 18 Издателство „Хемус“ – илюстрация на Вадим Лазаревич